

BALKAN SAVAŞLARINDA HİLÂL-İ AHMER CEMİYETİ'NİN OSMANLI ORDUSUNA YÖNELİK SAĞLIK HİZMETLERİ

ZEKERİYA TÜRKMEN*

Giriş

XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Balkanlar kesiminde başlayan isyan ve kargaşa ortamı, XX. yüzyılın başlarında içinden çıkılmaz bir hal almış; bu coğrafya, devletin en buhranlı ve kritik yerlerinden birisi haline gelmiştir. Bu duruma gelinmesinde Osmanlı Devleti'nden ayrılıp bağımsız, ya da yarı özerk konuma gelmiş bulunan Balkan devletlerinin bölge üzerinde emelleri olduğu kadar, sömürgeci büyük devletlerin çıkar hesapları ve buna dayalı kışkırtmaları da etkili olmuştur.

Şark Meselesi olarak bilinen ve Osmanlı Devleti'ni öncelikle Balkan coğrafyasından atmayı hedefleyen politika, Avrupa'nın sömürgeci büyük devletleri tarafından açık veya gizli olarak her zaman desteklendi ve Osmanlı Devleti'nin dağılma sürecinde daha hızlı bir şekilde uygulamaya konuldu. XX. yüzyıla geçerken Balkan coğrafyasında müzmin bir hal alan Makedonya Meselesi, Şark Meselesi'nin önemli bir parçası olarak siyasi gündemde yerini korudu. Her ne kadar kendi aleyhine bir gelişme olarak değerlendirse de, Osmanlı Devleti bu meseleden istifade yoluna gitti. Makedonya meselesinden kaynaklanan anlaşmazlıkları kendi politikası etrafında yönlendirerek Balkanlı milletlerin bir araya gelmelerini kısa süreli de olsa engelleyebilmişti.

a. Balkan Savaşı Öncesinde Ordunun Durumuna Genel Bir Bakış

Balkan Savaşı, II. Meşrutiyet'ten sonra ülkenin gerek iç, gerekse dış politikasında meydana gelen hataların bir sonucu olarak ortaya çıkmıştı. Pan-slavist siyaset ile Balkanlara sahip olmak isteyen ve bu maksatla bölgedeki devletlere baskı uygulayan Rusya, Osmanlı Devleti aleyhine ittifak yapmalarını sağlayarak bölgedeki problemlerin kendi istekleri doğrultusunda çözümlenmesi yönünde girişimlerde bulundu. Nitekim, Rusya'nın bu baskıları kısa

* Genelkurmay ATASE Başkanlığı, TSK. Atatürk Araştırma ve Eğitim Merkezi (ATAREM) Gensek. Vek.

bir süre sonra etkisini gösterdi; 13 Mart 1912 tarihinde Bulgaristan-Sırbistan, 29 Mayıs 1912'de Bulgaristan-Yunanistan, (1912) Ağustos ayında da Bulgaristan-Karadağ ittifak ve dostluk antlaşmaları imzalandı¹.

Balkanlarda bu gelişmeler olurken, Osmanlı Devleti bir yandan Trabıusgarp Savaşı'nı sürdürmekte, diğler yandan ÷lke içinde parti mücadelelerinden kaynaklanan iç çatışmalarla² mücadele etmekte idi. Bu sırada Balkan devletleri tarafından kendi aleyhine oluşturulan gizli ittifaklardan haberdar olamadığı gibi, dönemin Hariciye Nazırı Âsım Bey, Mebusan Meclisi'nin 15 Temmuz 1912 tarihli toplantısında yaptığı bir konuşmada "*Balkanlardan vicdanım kadar eminim!*" diyebilecek kadar bütün bu gelişmelerden habersiz olduğunu açığa vuruyordu³. Hatta bu kritik dönemde Osmanlı Devleti, tecrübeli ve eğitimli ordusunun önemli bir bölümünü terhis etmek gibi bir hataya da düşmüştü⁴. Nitekim, bu konuda yapılmış araştırmalarda, siyasi yelpazenin Osmanlı Devleti aleyhine yön değıştirdiğı, Balkanlarda bunalımlı bir dönemin başladığı bu nazik ortamda, eğitimli askerin terhis edilmesini büyük bir hata olduğu kadar, ordunun asli gücüne indirilmiş bir darbe olarak da değerlendirilmektedirler. Öte yandan ordunun terhisi yönünde emir veren devlet ricaline göre, Osmanlı ordusunun o sırada içinde bulunduğu durum böyle bir terhis uygulamasının gündeme getirilmesini de zorunlu kılmıştır⁵.

Bu sırada diğler önemli bir gelişme ise, ordu mensuplarının siyasetin içe-risinde yer almaları hususu idi. İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından daha II. Meşrutiyet'in ilanından önce siyasetin içine çekilen Osmanlı ordusu, dö-

¹ Bu antlaşmalar hakkında bilgi için bk., Reşat Hallı, *Balkan Harbi*, c.I, Ankara 1970, s. 253-263. Ayrıca bk., Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih (1789-1994)*, İstanbul 1995, s. 431-432.

² 21 Kasım 1911 tarihinde kurulan ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne muhalif olan bütün kesimi bünyesinde toplayan Hürriyet ve İtilaf Fırkası en büyük muhalefet partisi olarak Osmanlı Devleti siyasi hayatına girmiş oldu. Bu parti hakkında bilgi için bk., Ali Birinci, *Hürriyet ve İtilaf Fırkası, II. Meşrutiyet Devrinde İttihat ve Terakkiye Karşı Çıkanlar*, İstanbul 1990.

³ Ahmet Bedevi Kuran, *İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler*, İstanbul 1945, s. 313.

⁴ Balkan Savaşlarından önce 544.000 kişiyi geçen Osmanlı kara ordusu, savaş arifesinde hükümetin aldığı bir kararla 305.000 kişiye indirilmiştir. Bilgi için bk., Zekeriya Türkmen, *Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması (1918-1920)*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2001, s. 3. Balkan Savaşı öncesinde ordunun terhis edilmesini Mustafa Kemal Atatürk de tenkit eder. Atatürk bu konuda "...öyle zamanlar olmuştur ki, milleti orduya çağırarak yerine birlikler terhis edilmiştir." der. Bk., *M. Kemal Atatürk'ün Karlsbat Hatıraları*, (Yay., Ayşe Afet İnan), Ankara 1983, s. 57.

⁵ Rifat Uçarol, "Balkan Savaşı Öncesinde Terhis Olayı ve Seferberlik İlanı Sorunu", *Dördüncü Askeri Tarih Semineri Bildiriler*, Ankara 1989, s. 257 vd.

nemin siyasî, ekonomik, toplumsal ve psikolojik şartları bakımından siyasete kısa sürede uyum sağladı⁶. Kuruluşundan beri ordu ile ilişkisini izah etmekte güçlük çeken İttihat ve Terakki Cemiyeti, haklı olarak II. Meşrutiyet'i takip eden dönemde “*ordunun İttihat ve Terakki Cemiyeti*” görüntüsünden kurtulamadı. Diğer taraftan bir kısım ordu mensupları da İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin 1909 yılı kongresinden sonra bağlarını keserek muhalefet grupları oluşturmaya başladılar. Bu muhalefet hareketi bir süre sonra da siyasileşme sürecini tamamlamıştır. Balkan Savaşı öncesinde (1912 yılında) ortaya çıkan Arnavutluk isyanı ise, siyasî muhalefet partileri ile ordu arasındaki ilişkilerin daha belirgin bir şekilde su yüzüne çıkmasına sebep oldu. Osmanlı ordusunun gündelik siyasetle en yoğun bir şekilde iç içe olduğu dönemde “*Halâskâr Zabitân Hareketi*”⁷ ortaya çıkmıştı⁸. Dönemin önde gelen devlet adamlarından Küçük Sait Paşa, ordunun siyasî telkinler ve bölünmeler sonucu gücünden çok şeyler yitirdiğini görünce, “*Ben ordunun bu derekeye (aşağı düzeye) geldiğini bilmiyordum*” derken⁹, içinde bulunduğu zor durumu izah etmekte güçlük çekiyordu. Ordunun siyasileşmesi üzerine subayların maiyetlerinde bulunan komuta etikleri personele olan güveni sarıldığı gibi, bunun sonucunda askerlerin komutanlarına olan bağlılıkları da büyük ölçüde zedelendi.

Osmanlı Devleti yukarıda kısaca izah edilmeye çalışılan böyle karmaşık bir ortam içinde iken, 7 Ekim 1912 tarihinde Karadağ prensliği, 17 Ekim 1912'de Bulgaristan ve Sırbistan, 18 Ekim'de de Yunanistan taarruza geçerek Osmanlı Devleti'ne karşı savaş ilan ettiler. Osmanlı Devleti de son derece hazırlıksız yakalandığı bir sırada ordularını seferber duruma getirerek adı geçen devletlere harp ilan ettiğini bildirdi. Bu sırada İstanbul ve taşrada cere-

⁶ Ordunun siyasileşmesinde, terfi şikayetleri, malî şikayetler, asker-sivil kıyaslamasından kaynaklanan şikayetler, tayinler vb. hususlar etkili olmuştur. Bu konuda bilgi için bk., Ahmet Turan Alkan, *İkinci Meşrutiyet Devrinde Ordu ve Siyaset*, Ankara 1992; ayrıca bk., Zekeriya Türkmen, *Osmanlı Meşrutiyetinde Ordu-Siyaset Çatışması*, İstanbul 1993.

⁷ Kurtarıcı Subaylar Hareketi olarak ortaya çıkan Halâskâr Zabitân Grubu, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne, tepki olarak kurulmuş bir siyasî örgüt idi. 1912 yılı Mayıs ayında teşkil edilmeye başlanan bu grup, ancak Temmuz ayında kuruluşunu tamamlamıştır. İttihat ve Terakki karşıtı olarak mücadelesini sürdürmüştür.

⁸ Zekeriya Türkmen, “II. Meşrutiyet Döneminde Osmanlı Ordusunda Ordu-Siyaset İlişkileri”, *Erdem*, (Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yay.,) c. 12, sy: 35, Mayıs 2000, Ankara 2002, s. 579-585.

⁹ Zekeriya Türkmen, *Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması*, s. 13.

yan eden harp mitingleri ile kamuoyunun dikkati çekilmeye çalışıldı¹⁰. Burada önemli bir noktayı belirtmek gerekirse, Osmanlı Devleti, Balkan Savaşı'na ekonomik bakımdan olduğu gibi, askerî, siyasî, toplumsal ve psikolojik bakımdan da büyük imkansızlıklar ve sıkıntılar içerisinde girdi. Osmanlı ordularının seferber duruma getirilmesinin ilk günlerinden itibaren askerin iâşe ve ibate, bilumum lojistik destek unsurlarından mahrum bulunmasının yanı sıra, yukarıda da ifade edildiği gibi ordunun siyasetle içli dışlı olması daha savaşın başında subaylar arasında zıt kutupların oluşmasına sebep oldu. Seferberlik esnasında diğer alanlarda olduğu gibi ordunun sıhhiye teşkilatında da gerekli ikmal planları yürütülemedi. En önemlisi, Osmanlı Harbiye Nezareti, sağlık hizmetlerinin kurulması ve lojistik desteğin sağlanabilmesi için gerekli ödenekleri de ayırmamıştı. Nitekim 18 Ekim 1912 tarihine kadar kolorduların sıhhiye bölükleriyle, cephe hattında kurulması muhtemel hastahanelerin tesis ve teşkiline yararlı olacak hiçbir tıbbî malzeme ve buna benzer araç-gereç gönderilememişti¹¹. Öteden beri orduda var olan siyasî kadrolaşma bir kısım kıtaların boş kalmasına sebep olurken, 19-20 Ekim'de Edirne önlerinde Bulgarlara, 26 Ekim'de Kumanova'da Sırlara yenilen Osmanlı orduları, 8 Kasım 1912 tarihinde tek kurşun atmadan Selânik'i Yunan ordusuna teslim etmek zorunda kaldı¹². İlk bozgunlarla zaten henüz sağlanamamış olan disiplin ve birlik ruhu da bozulmuş; ordu perişan bir şekilde geri çekilmek mecburiyetinde kalmıştır¹³. Kırkkilise bozgunundan sonra, dönemin basınında çıkan haberler incelendiğinde İstanbul'a uzanan yol boyunca çok acı manzaralara rastlandığı yorumları yapılmakta idi. Katar halinde yürüyen arabaların içinde ve yanı başlarında yalın ayak çoluk-çocuk, kadın ve ihtiyar göçmenler yollara dökülmüş bin bir sıkıntı içerisinde İstanbul'a doğru göç etmişlerdir¹⁴. Osmanlı ordularının mağlup olması Balkanlarda -yaklaşık beşyüz yıldan bu yana- yaşamakta olan yüz binlerce Türk'ün Bulgar, Sırp ve Yunan

¹⁰ Yücel Aktar, "1912 Yılı Harp Mitingleri ve Balkan Harbine Etkileri", *İkinci Askerî Tarih Semineri Bildiriler*, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yay., Ankara 1985, s. 125.

¹¹ Genelkurmay Başkanlığı Yay., *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi (TSK.Tar.)*, Balkan Harbi, c. III/II, Ankara 1993, s. 707.

¹² Genelkurmay Başkanlığı Yay., *Aynı eser* c.III/2, s. 322-323.

¹³ Balkan Savaşında ordunun içinde bulunduğu sıkıntılı durumu o sırada orduda görev almış olan üst rütbeli komutanlar da açıklamışlardır. Bilgi için bk., Murat Cebecioğlu-Zekeriya Türkmen, "Selânik Mevki Kumandanı Mirliya Hasan Muhittin Paşanın Balkan Savaşına Dair Notları", *Askerî Tarih Bülteni*, Sy: 51, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yay., Ankara, Ağustos 2001, s. 193-296.

¹⁴ A. İhsan, *Balkan Harbinde Neden Münhezim Olduk?*, İstanbul 1329, s. 51.

mezalimine maruz kalmasına sebep olduğu gibi¹⁵ yerinden yurdundan olması neticesini de beraberinde getirmiştir. Göçmen kabileleri binbir sıkıntılarla başkente doğru akın akın gelmeye başlamışlardır¹⁶. Göçmenlerle birlikte bütün sıkıntılar, rahatsızlıklar, hastalıklar da bu mekân değiştirmede Balkan coğrafyasından henüz işgale uğramamış bulunan Osmanlı ülkesine taşınmıştır¹⁷. Nitekim Bulgar ve Yunanlıların işgal ettiği bölgelerde yaptıkları baskı ve zulümler üzerine bir milyon civarında Türk, bütün mal ve mülklerini bırakarak adeta kaçarcasına Osmanlı ülkesinde işgale uğramamış olan bölgelere sığınmak amacıyla göç etmiştir¹⁸. Öte yandan bu savaşta Osmanlı Doğu ordusu¹⁹ ile Batı ordusu²⁰ arasındaki bağ kopunca, Batı ordusu Bulgar-Sırp ve Yunan ordusu tarafından tamamen imha edilmiş; Doğu ordusu da Çatalca hattına çekilmiştir. Denilebilir ki, Türkler tarihlerinde böylesine kısa bir sürede, bu derecede ağır ve bir o kadar da ürpertici ve acıklı hezimete uğramamışlardı. Aslında bu mağlubiyetin pek çok sebepleri vardır: Asıl sebepleri konu hakkında yazılmış bütün eserlerde tekrarlandığı gibi ikmal noksanlığı ve ordunun siyasileşmesinden dolayı disiplinin bozulması ve yetersiz komuta kadrosunun bulunması gibi sebepler başta sıra-

¹⁵ Dönemin basını incelendiğinde Bulgar, Yunan ve Sırp'ların Türklere yönelik vahşetleri tüm ayrıntılarıyla gözler önüne serilmektedir. Bu konuda incelediğimiz gazetedeki haberler bunları doğrulamaktadır. Bilgi için bk., *İkdam*, nr: 5668, 17 Teşrin-i sani 1328; nr: 5690, 9 Kanun-ı evvel 1328; nr: 5891, 2 Temmuz 1329; nr: 5921, 15 Ağustos 1329; *Hikmet*, nr: 74, 1 Teşrin-i evvel 1328; nr: 99, 27 Teşrin-i evvel 1328; nr: 170, 7 Kânûn-ı sani 1328.

¹⁶ Şevket Süreyya Aydemir, Enver Paşa, c.II, İstanbul 1986, s. 322-323'de Enver Paşa'nın ağzından olayları şöyle ifade ediyordu: "Başboş sürünen bozguna uğramışlar ordusuna, Rumeli'nin bağlarından kopup gelen, daha perişan yüzbinlerce muhacirinin sürüne sürüne, eriyeye eriyeye akan kabilelerini de eklemeliyiz. Evet Rumeli göçüyordu. Rumeli boşalıyordu. Rumeli Türkleri akıp geliyorlardı. Rumeli'yi asırlarca evvel alan, Rumeli'de asırlardır yaşayan son Türkler, XX. yüzyılın başlarında alevlenen bu yangının alevleri içinde sonu bilinmez geleceklere doğru akıyorlardı!" Balkan savaşında göçmen durumuna düşüp de 1913 yılında Tırnova (Bulgaristan)'dan Trakya'ya oradan da Bursa-Karacabey'e göç eden anne tarafından dedem Bâlioğlu Hüseyin Bey'den çektikleri sıkıntı ve acıları; yerinden yurdundan kopmanın ne anlama geldiğini defalarca dinlemiş, içindeki Rumeli hasretini her defasında dile getirdiğine şahit olmuşumdur. (YN)

¹⁷ Balkan Savaşı esnasında ve savaş sonrası dönemde Osmanlı Devleti'ne yönelik olarak gerçekleşen Türk göçleri hakkında geniş bilgi için bk., Ahmet Halaçoğlu, *Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri (1912-1913)*, Ankara 1994.

¹⁸ Bilal Şimşir, "Bulgaristan Türkleri ve Göç Sorunu", *Bulgaristan'da Türk Varlığı Bildiriler*, 7 Haziran 1985, c. I, Ankara 1987, s. 553.

¹⁹ Doğu ordusu, Bulgarlara karşı Doğu Trakya bölgesinde teşkil edilmiş olan orduya verilen isimdi.

²⁰ Batı ordusu, Yunan, Sırp ve Karadağlılara karşı Batı Trakya, Selanik, Üsküp taraflarında konuşlandırılmıştı.

lanmaktadır²¹. Halbuki savaştan önce ve savaş döneminde Harbiye Nezareti kimi tecrübeli eski komutanlara orduya katılmaları için davetiye göndermişse de bazıları tarafından bu davet kabul görmemiştir. Bu görüşü kuvvetlendiren bir gelişme de, Mahmut Şevket Paşa'nın kendisine teklif edilen Alasonya Ordusu Komutanlığını, bu görevin kesin bir yenilgiyle sonuçlanma ihtimalini hesap ettiğinden kabul etmemesidir. Halbuki ülke içinde yüksek bir itibara sahip olan Paşa, bu görevi reddettikten sonra eski itibarını büyük ölçüde kaybetmiştir²². Nitekim ordu cephede düşmanla muharebe ederken, yüksek rütbeli subaylar İttihatçı-İtilafçı tartışmasıyla birbirlerine silah çektikleri gibi, bazı cephelerde istifa tehditleri savrularak büyük ölçüde ordunun maneviyatı zedelenmiştir²³. Hatta İstanbul'da ileri gelen devlet erkânı kısa sürede tehlikenin İstanbul kapılarına dayandığını görünce Çatalca hattından beride İstanbul'un etrafında ikinci bir savunma hattının kurulmasını dahi gündeme getirmişlerdir. Fakat, Hey'et-i Vükelâ tarafından Sadrazam Kâmil Paşa başkanlığında yapılan görüşmelerde maneviyatı bozulmuş bir orduyu bu ikinci hatta da tutmanın mümkün olamayacağı açık açık beyan edilerek, sadece bir askerî kordon oluşturulmasının yeterli olacağı açıklanmıştır²⁴. Hükûmetin bu kararına rağmen, Başkomutan Vekili Nazım Paşa'dan gelen 3-4 Teşrin-i sâni (Ekim) 1912 tarihli telgrafta, Ayastefanos (Yeşilköy)-Küçükköy-İstinye hattında bir ikinci müdafaa hattı kurulması teklif ediliyordu. Ayrıca Karadeniz'den gelebilecek saldırılara karşı da Karıncaburnu-Zekeriya-köy-Büyükdere hattında istihkâmlar inşa edilmesi isteniyordu. Nazım Paşa'nın bu teklifi ne yazık ki yeterince destek bulamadı²⁵. Bir süre sonra da kamuoyunda ve muhalefet grubunda savaşın suçluları aranmaya başlamış; bu durum kabinenin basın yayın yoluyla her geçen gün istifaya zorlanmasına sebep olmuştur. Nitekim bu siyasî çatışmalar bir süre sonra Nazım Paşa ve ardından da Mahmut Şevket Paşa suikastleriyle ülkenin büyük bir çalkantuya sürüklenmesine yol açmıştır.

²¹ Zekeriya Türkmen, "II. Meşrutiyet Döneminde Osmanlı Ordusunda Ordu-Siyaset İlişkileri", *Erdem*, s. 585-586; ayrıca bk., *Aynı eser*, s. 13 vdd.

²² Zekeriya Türkmen, *Osmanlı Meşrutiyetinde Ordu-Siyaset Çatışması*, s. 145.

²³ Rahmi Apak, *Yetmişlik Bir Subayın Hatıraları*, Ankara 1988, s. 70; Hatta bu sırada bu harbin kesin mağlubiyetle sonuçlanacağını düşünen Mahmut Şevket Paşa görev dahi almak istemeyecektir. Paşa'nın savaş hakkındaki yorumları için bk., *Mahmut Şevket Paşa'nın Günlüğü*, (Yay. Hz. Arba Yay.), İstanbul 1988, s. 26-28.

²⁴ *Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA.), Meclis-i Vükelâ Mazbatası (MVM)*, nr: 171, 31 Teşrin-i evvel 1328.

²⁵ *BOA., MVM*, nr: 171, lef: 1, 9 Teşrin-i sâni 1328.

Balkan devletlerinin işgal ettikleri bölgeleri paylaşma konusunda düşükleri anlaşmazlıklar bir süre sonra tarafların ittifakları bozarak birbirlerine taarruzda bulunmasına yol açmış; bu durumdan yararlanan Osmanlı Devleti de, 19 Temmuz 1913'te ileri harekâta geçerek 25 Temmuz'da Edirne'yi geri alarak sarsılan itibarını biraz olsun kurtarmış; bu durum İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yıldızının parlamasına da sebep olmuştur. Osmanlı ordusunun bu derecede siyasete bulaşmasının bir sonucu olan Balkan yenilgisi bir süre sonra yüksek rütbeli subayları harekete geçirmiş ve 10 Ekim 1913 tarihinde "Askerlerin Siyasetle İştigâlini Men'eden Kanun"un çıkarılmasına sebep olmuştur²⁶.

Balkan savaşları sırasında Osmanlı ülkesi içinde çekilen büyük sıkıntı ve bunalımlara rağmen, yine de ordunun zaferi için top yekûn bir destek kampanyası başlatılmıştır. Gerçi ordunun sıhhiye teşkilatı hazırlıksız yakalanmış ve ordunun lojistik destek unsurları yetersiz kalmışsa da, savaşın devam ettiği dönemde sivil toplum kuruluşlarının (yardım amacıyla teşkil edilen kuruluşların) çeşitli konularda (özellikle iâşe-ibâte ve sağlık hizmetleri konusunda) orduya desteğinin sağlanmasına dikkat edilmiştir. Orduya bağlı olarak görev yapan sıhhiye teşkilâtı yanında, Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, orduya her alanda büyük destek vermiştir. Ülkenin içinde bulunduğu malî sıkıntılara rağmen, Hilâl-i Ahmer Cemiyeti topladığı îâne ile faaliyetlerini sürdürmeye çalışmış; kurduğu seyyar hastahanelerle cephe hattında yaralanan, hastalanan, sakat kalan askerlere ve sivil halka elinden gelen sıhhi yardımı yapmıştır.

b. Balkan Savaşlarında Osmanlı Hilâl-i Ahmer (Kızılay) Cemiyeti'nin Faaliyetleri²⁷

(1) Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin Kuruluşu ve Balkan Savaşlarına Kadar Faaliyetleri

1864 yılında İsviçre'nin Cenevre şehrinde teşkil edilen Salib-i Ahmer (Kızılhaç) Cemiyeti'nden ilhamla 5 Temmuz 1865 tarihinde Osmanlı Devle-

²⁶ *Takvim-i Vekayi*, nr: 1251, 10 Ekim 1913.

²⁷ Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'ne ait belgelerin tamamına yakını Türkiye Cumhuriyeti Kızılay Arşivi'nde bulunmaktadır. Kızılay Arşivi, uzman personel sıkıntısından dolayı araştırmacılara 2002 yılından bu yana (gönüllü olarak hizmet veren bir kişinin emekli olmasından sonra) hizmet veremediğinden araştırmamızın Kızılay Arşivi belgeleri yönünden eksik kaldığını belirtmekte yarar vardır. Kızılay yetkilileriyle yaptığımız görüşmelerde uzman bulunduğu arşivin hizmet vermeye başlayacağı açıklamalarına rağmen (Mayıs 2003), maalesef uzman bulunmadığından(!) Kızılay arşivi üzülererek belirtmek gerekirse hâlâ araştırmacılara hizmet verememektedir. (YN)

ti'nde de benzer bir kuruluşun teşkili çalışmalarına başlanmıştır. Fakat, Türkiye'de böyle bir cemiyetin kuruluşu biraz zaman almış; ancak, 14 Nisan 1877 (Rumî 2 Nisan 1293) tarihinde yapılan bir toplantı ile Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin teşkili yönünde önemli bir adım atılmıştır. Gerçi kurulan cemiyetin ilk adı "*Mecrûhîn ve Zuafâ-yı Askeriyye İmdat Cemiyet-i Osmaniyesi*" şeklinde belirtilmiş, daha sonra Osmanlı Devleti'nde yaygın olarak kullanılan -Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti- ismini almıştır²⁸. Kuruluşunu tamamlayan Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, padişahın himayesinde ilk toplantısını Beşiktaş Sarayı'nda yapmıştır. Osmanlı-Rus Savaşı'nın devam ettiği ve büyük sıkıntuların yaşandığı bir dönemde teşkil edilen cemiyet, topladığı para yardımları ile ilk bütçesini oluşturmuştur. Toplanan 30.000 liralık yardım parası ile dokuz yerde hastahaneler kurulmuştur. Cemiyetin bu sırada yaptığı faaliyetler takdirle karşılanmış; fakat, savaşın sona ermesi ile cemiyetin görevini tamamladığı düşüncesi ağır basmış ve bu düşünceden hareketle faaliyetlerini noktalamıştır²⁹. 20 sene kadar bir bekleme döneminden sonra Osmanlı-Yunan Harbi sırasında Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti yeniden hatırlanmıştır. 24 Mayıs 1897 (12 Mayıs 1313) tarihli bir tezkire ile eski üyeler toplantıya çağrılmış ve cemiyet, bu savaş sırasında orduya elinden gelen yardımları yapmaktan geri durmamıştır. Cemiyetin faaliyetleri 16 Eylül 1902 (2 Eylül 1318) tarihli irâde-i seniyye ile te'hir edilmiştir. II. Meşrutiyet'in ilanına kadar Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin tekrar toplanması hiçbir şekilde gündeme gelmemiştir³⁰. Fakat Osmanlı Devleti, savaş döneminde hasta ve yaralıların durumu ve bunların tedavileri hakkında yapılan uluslararası toplantılara katılmış, bunlara imza koymuştur. Nitekim, 11 Haziran 1906 tarihinde Cenevre'de başlayan konferansa Osmanlı Devleti de temsilci göndermiş ve 6 Temmuz 1906 tarihinde imzalanan mukavelenamede yer almıştır³¹. Mukavelenamenin yaralı ve hastalarla ilgili olan birinci maddesinde yer alan ifadeye göre; hasım taraflar savaş sırasında kendi bölgelerinde bulunan esir, yaralı

²⁸ *Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Mecmuası*, nr: 1, İstanbul, 15 Eylül 1337 (1921).

²⁹ *Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Sâlnâmesi (HACS), 1329-1331*, İstanbul, Ahmet İhsan ve Şürekâsı Matbaası, Tarihsiz, s. 28-29.

³⁰ *HACS*, s. 30.

³¹ *BOA., Hariciye Nezareti Hukuk Müşavirliği İstişare Odası Evrakı (HR. HMŞ. İŞO)*, Ds: 54/2-2. Ayrıca bk., *Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Beynelmilel Cenevre ve Lahay Mukavelenamesi*, İstanbul, Mesai Matbaası, 1330. Adı geçen sözleşme daha sonra bugünkü Türkçe ile de yayımlanmıştır. Bk., *Kızılay ve Kızılhaç'ın Milletlerarası Kaynakları*, Türkiye Kızılay Derneği Yay., Ankara 1964, s. 13-16.

bütün askerlere sağlık yardımını ayırt etmeksizin yapmak durumunda idi³². Öte yandan 1907 yılında Londra'da yapılan Kızılhaç toplantısına Dr. Besim Ömer Bey katılarak dünyadaki gelişmeler hakkında bilgi edinmiştir³³.

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin yeniden toplanması gündeme gelmiş; Sadaret, Harbiye, Bahriye, Dahiliye, Hariciye, Maarif ve Sıhhiye Nezaretlerine yapılan tebligat ile yeni bir nizamname hazırlanması için birer murahhas tayin edilmesi istenmiştir. Buna göre teşkil edilen komisyonda; Göz Doktoru Esat Bey³⁴ (daha sonra Paşa), Doktor Besim Ömer (Akalın) Bey³⁵, Hariciye Nezareti Umur-ı Siyasiye Müdürü Salih Bey, Bahriye Tabip Miralaylığından mütekaid Mehmet Ali Bey, Askerî Tıbbiye Müdürü Tabip Binbaşı Ali Galip Bey, Daire-i Umur-ı Sıhhiye Müfettiş-i Umumîsi Kasım İzzettin Beyler görevlendirilmişlerdir³⁶.

³² *Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Beynelmilel Cenevre ve Lahey Mukavelenamesi*, s. 2, Birinci madde.

³³ Seçil Karal Akgün-Murat Uluğtekin, *Hilâl-i Ahmer'den Kızılay'a*, Ankara 2002, s. 36. Bahse konu kitap Rumî 1331'de basılan *Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Sâlnâmesi*'nin Osmanlıca'dan çevirisidir. Eserin Latin harfleriyle olan baskısında muhtemelen okuma hatasından veyahut da baskı öncesi düzeltilmelerin yapılmamış olmasından dolayı olsa gerek pek çok hata bulunmaktadır. (YN)

³⁴ Esat (Işık) Paşa, (İstanbul 1865-1943) Göz doktoru, profesör general. 1889 yılında Askerî Tıbbiye'den mezun oldu. İhtisas için Paris'e gönderildi. Paris Tıp Fakültesi'nde göz kliniğinde çalıştı. Buradaki ihtisası sırasında kısa sürede kendini kabul ettirdi. Göz içi muayenesinde kullanılan "Ophthalmoscope Esad" ve göz hastası olmayanları ayırt etmeye yarayan "Stereoscope Esad" diye adlandırılan iki tıp aleti icat etti. İhtisasını 1893'te tamamlayarak yurda döndü. 1894'te İstanbul'da modern göz kliniğini kurdu. 1899'da Askerî Tıbbiye'ye öğretim üyesi oldu. Bu görevine ek olarak Hamidiye Etfal (Şişli) hastahanesinde ve Darülaceze'de de çalıştı. Türkiye'de ilk kez Askerî Tıbbiyede bağımsız ve Avrupa'dakine benzer göz kliniği kurdu. Hilâl-i Ahmer (Kızılay) Cemiyeti'nin kurucuları arasında yer aldı. Birinci Dünya Savaşı yıllarında Sıhhiye Umum Müdürü olarak çalıştı rütbesi generalliğe yükseltildi. Eğitimin millileştirilmesi için Millî Talim ve Terbiye Cemiyeti'nin kurucusu ve başkanı oldu. Mütarekeden sonra bu dernek öncülüğünde partiler üstü Millî Kongreyi oluşturdu (1918-1919). Anadolu'daki Millî Mücadele hareketini destekledi. İstanbul'un işgalinde İngilizler tarafından tutuklanıp Malta'ya sürgüne gönderildi (1920-1922). Cumhuriyet'ten sonra serbest hekim olarak çalıştı. Eski Dışişleri bakanlarından Hasan Esat Işık'ın babasıdır. 39 yıl profesörlük yapan Esat Paşa'nın kendi sahasıyla ilgili olmak üzere pek çok kitap ve makalesi vardır.

³⁵ Besim Ömer Akalın, 1861 yılında İstanbul'da doğdu, Gülhane Askerî Tıbbiye Mektebi'nden 1885 yılında yüzbaşı rütbesi ile mezun oldu. Paris'e ihtisas için gönderildi. Kadın doğum ve çocuk hastalıkları uzmanlığı konusunda ihtisas yaptı. 1891 yılında İstanbul'a döndü ve Askerî Tıbbiyede göreve başladı. Modern doğum tekniklerini Türkiye'ye getiren kişi olarak bilinir. Besim Ömer Bey daha sonra paşalığa terfi etti. Modern çocuk hekimliğini de ülkemizde yaygınlaştıran kişidir. Askerî Tıbbiye'de 48 yıl ders verdikten sonra İstanbul mebusu olarak TBMM'de görev yapmış 1940 yılında vefat etmiştir.

³⁶ *HACS.*, s. 34-35.

Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin yeniden yapılanması konusunda Dr. Besim Ömer Bey'in evinde yapılan toplantılardan sonra, bu toplantılara daha sonra İstanbul'un çeşitli yerlerde devam edilmiş ve memleketin genel durumu da dikkate alınarak bir nizamnâme projesi hazırlanmıştır. Komisyon 20 Nisan 1911 (7 Nisan 1327) tarihinde ilk toplantısını yapmış ve bu toplantıda Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa³⁷ cemiyetin başkanlığına getirilirken, otuz kişiden oluşan bir merkez-i umumî teşkil edilmiştir³⁸. Cemiyetin alâmet-i farikası yani sembolü de bu sırada tespit edilmiştir. Buna göre cemiyetin bayrağının, beyaz renkli bir zemin üzerinde kırmızı renkli bir hilâl olacak şekilde yapılması ve sıhhiye teşkilâtının görev yaptığı yerlere asılması kararlaştırılmıştır. Bu husus daha sonra Osmanlı Devleti tarafından imzalanan Cenevre mukavelenâmesinde de kabul edilmiştir³⁹. Öte yandan cemiyetin sembolü daha önce yapılan 1907 yılındaki Londra Kızılhaç toplantısında Dr. Besim Ömer Bey tarafından Hilâl sembolü olarak belirlenip toplantıda etkili olmuş ve bu işaretin uluslararası bir işaret olmasını sağlamıştır⁴⁰. Böylece yeniden teşekkül eden Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'ni padişah V. Mehmet Reşat himayesine almış, fahrî başkanlığını ise yine hanedandan veliaht Yusuf İzzettin Efendi kabul etmiştir. Bunun yanında cemiyetin 30 kadın üyeden oluşan bir "*Kadınlar Merkezi*" de teşkil edilmiştir. Cemiyetin kadınlar kolunda meşhur tarihçi Ahmet Cevdet Paşa'nın kızı Fatma Aliyye Hanım, Prenses Nimet Hanım gibi önde gelen devlet ricâli ile saraylı hanımlar da aktif olarak rol almışlardır. Hatta Fatma Aliyye Hanım yapılan toplantıda çok etkili bir konuşma yaparak İslâm tarihinden örnekler vererek kadınların tarihte meydana gelmiş pek çok savaşta yaralı askerlere yaptıkları yardımları anlatarak, vatan hizmetinde kadınların da son derece önemli görevler üst-

³⁷ İbrahim Hakkı Paşa (1863-1918), sadrazam, diplomat ve hukukçu olarak Osmanlı Devleti'ne hizmet etmiştir. Hukuk mektebinde müderris olarak da görev yapmıştır. Dahiliye ve Maarif nazırlığı yapmış daha sonra Roma büyükelçisi olarak (1909-1910) görev yapmış, 1910-1911 yılları arasında da sadrazamlıkta bulunmuştur. Ayan meclisi üyesi olarak da görev yapan İbrahim Hakkı Paşa, Brest-Litovsk Antlaşması'nın imzalanmasında tam yetkili temsilci olarak görev yapmış; 1918 yılında Berlin'de ölmüştür.

³⁸ HACS., s. 35.

³⁹ Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Nizamnamesi'ne göre, cemiyete ait araba, hastahane, depo, nakliye gemisi, hastahane gemisi vb. yerlere beyaz zemin üzerine kırmızı hilâl işareti konulacaktı. Bu tür bina ve araçlarda gündüz bayrak, gece de fener şeklinde işaretler bulunacaktı. Savaş zamanında Hilâl-i Ahmer Cemiyeti mensupları sol kollarına Hilâl-i Ahmer işaretini havi pazubent takacaklardı. Bk., HACS., s. 71-72.

⁴⁰ Seçil Karal Akgün-Murat Uluğtekin, *Hilâl-i Ahmer'den Kızılay'a*, s. 36.

lenmeleri gerektiğini açıklamıştır⁴¹. Böylece Besim Ömer Paşa'nın da desteği ile kadınlara belirli bir tıbbî eğitim verildikten sonra hastabakıcılık yani hemşirelik yapmaları ve bu işin Türk kadınları için bir meslek haline gelmesi ilk defa Balkan savaşı sırasında gündeme gelmiştir⁴². Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti bir süre sonra yardım toplama faaliyetine girişmiş, bir yandan da İstanbul'daki örgütlenmesini mümkün olan en kısa sürede tamamlamıştır.

Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, Balkan savaşından önce Trablusgarp savaşında önemli faaliyetlerde bulunmuştur⁴³. Burada savaşan askerlere sıhhi yardım malzemesi gönderilmesi, hasta ve yaralanan askerlerin tedavisi gibi hizmetleri sunmuş; XX. yüzyıldaki ilk önemli tecrübesini Trablusgarp Savaşı sırasında gerçekleştirmiştir⁴⁴.

Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin asli görevi savaşta yaralanan, hastalanan ve sakat kalan askerlere her türlü yardımda bulunmak olduğu halde, faaliyet alanı zamanla genişletilmiş ve Balkan Savaşı'ndan sonra ülke içinde her türlü afette yardıma muhtaç düşmüş halka teşmil edilmiştir⁴⁵. Nitekim, cemiyet halka yönelik sağlık yardımı hizmetlerini kısa sürede yaygınlaştırmış ve 1911 yılında kolera ile mücadele konusunda Avrupa'dan sıhhi malzeme getirterek vatandaşların hizmetine sunmak maksadıyla bir girişim başlatmıştır. Kolera hastalığının ortadan kaldırılması ve yayılmasını engellemek için

⁴¹ Nil Sarı-Zuhal Özaydın, "Hilâl-i Ahmer Hemşireleri", *Tarih ve Medeniyet*, Sy: 12, İstanbul 1995, s. 30-31.

⁴² Besim Ömer Paşa, neden kadın hastabakıcı sorusuna da şöyle cevap vermekte idi: "*Hilâl-i Ahmer'ce bir kadın hastabakıcının yapacağı hizmetler yirmi erkek hastabakıcıya denk düşer. Hastayı teselli etme yeteneği ve merhamet hissi kadınlarda daha fazladır. Yalnız yarayı sarmak, umar etmek elvermez. Ümit ve teselli, ruhun tedavisi önemli ve gereklidir. Bu teselli verme görevini hakkıyla yapacak olan kadındır.*" Daha geniş bilgi için bk., Besim Ömer (Akalin), *Hilâl-i Ahmer'e Dair Konferanslarım*, Ahmet İhsan ve Şürekası Matbaacılık Osmanlı Şirketi, İstanbul 1330.

⁴³ Bilgi için bk., Seçil Karal Akgün-Murat Uluğtekin, *Hilâl-i Ahmer'den Kızılay'a*, s. 47-96.

⁴⁴ Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin Trablusgarp Savaşı sırasında gerçekleştirmiş olduğu hizmetler hakkında bilgi için bk., Seçil Karal Akgün-Murat Uluğtekin, "Hilâl-i Ahmer ve Trablusgarp Savaşı", *OTAM (Ankara Üniversitesi, Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)*, sy: 3, Ankara 1992, s. 17-84.

⁴⁵ Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Nizamnamesi'nin, 1. fasıl, 3. maddesinde: "*Cemiyetin maksadı bilcümle vesait ile vakt-i harpte ordulardaki hasta ve yaralıların tahfif-i ızdırablarına ve tedavilerine muavenet etmekten ibaret bulunmasına nazaran cemiyet-i asakir-i berriye ve bahriye hey'at-ı sıhhiyesinin yardımcısı demek olur.*" 4 ncü maddesinde: "*Cemiyet mecruhini nakil ve tedavi etmek için vus'u dairesinde mevaki-yi harbiyede berren seyyar hastahaneler ile, sefer hastahaneleri ve hey'et-i muaveneler ve sıhhiye trenleri ve bahren dahi nakliye hastahane gemileri ihzar ve tedarik eder.*" Bk., *HACS.*, s. 60.

hastaların beslenmesi konusunun da önemli olduğunu belirten hükümet, kolera hastahaneleri için gerekli olan iâşe malzemesinin temini için elinden geleni yapmaya gayret göstermiştir⁴⁶. Cemiyet ayrıca 1911 yılında çıkan İstanbul'daki büyük (Aksaray) yangında afete maruz kalanlara yardımlarda bulunmuştur⁴⁷.

Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin kurucu heyeti, ilk toplantısını Birinci Hilâl-i Ahmer Kongresi adı altında 26 Nisan 1911 (13 Nisan 1327) tarihinde İstanbul'da gerçekleştirmiştir. Üç gün süren bu kongre çalışmaları sonunda alınan kararlar çerçevesinde Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'ne her türlü yardım ve katkıda bulunanlara verilmek üzere bir madalya tesis edilmesi, yönetim kurulunda yer alacak kişilerin belirlenmesi, malzemenin toplanması için bir ambar tesis edilmesi, cemiyete ait posta ve haberleşmenin ücretsiz olarak karşılanması, iâne kayıt cetvellerinin vilâyet vilâyet düzenlenmesi, başlangıçta genel hazırlıkları karşılamak için merkeze, hükümet tarafından 30.000 liralık bir tahsisat ayrılması konularında önemli kararlar alınmıştır⁴⁸. Ancak bu kararların alınmasından sonra cemiyet aktif olarak faaliyet içerisine atılmıştır. 1912 yılında Hilâl-i Ahmer Cemiyeti ilk sistemli bilançosunu da oluşturmuştur. Hilâl-i Ahmer Cemiyeti bütçesinde gelirler şu şekilde açıklanmıştır:⁴⁹

	<u>Kurus</u>	<u>Para</u>
Sene-i sabıkadan devreden sermaye	8.226.440	125
1328 (1912) senesi iânâtu	35.668.701	75
Muhtelif gelirler	10.970	125
Faiz	628.162	125
T O P L A M	44.534.273	

Bu arada kolera ile mücadele eden sihhî kurumlara destek olmak amacıyla hükümet, 25 Nisan 1318 tarihli irade-i seniyye hükmüne uygun olarak halkın fedakârlıklarda bulunmasını istiyordu. Ayrıca, hastalık görülen yerlerin kordon altına alınacağını belirterek bu bölgede yine hastalar için kullanılmak üzere sağlık vergisi alınmasının uygun olduğuna 18 Temmuz 1327 (31 Temmuz 1911) tarihinde karar vererek; Sihhiye Nezaretinin bu konuda duyarlı olmasını istiyordu⁵⁰.

⁴⁶ BOA., MVM., nr: 155,27 Temmuz 1327.

⁴⁷ Seçil Karal Akgün-Murat Uluğtekin, *Hilâl-i Ahmer'den Kızılay'a*, s. 36.

⁴⁸ HACS., s. 41-43.

⁴⁹ Seçil Karal Akgün-Murat Uluğtekin, *Hilâl-i Ahmer'den Kızılay'a*, s. 43.

⁵⁰ BOA., MVM., nr: 155, 27 Temmuz 1327.

Kolera ile mücadele çerçevesinde Sadrazam Kâmil Paşa kabinesi, 19 Teşrin-i sâni 1328 tarihinde konuyu Meclis-i Vükelâ toplantısına götürerek gerekli tedbirlerin alınmasını, özellikle kolera hastalığının tedavisi amacıyla araç ve gereç dışında Viyana'dan üç yabancı mütehasşsın getirilmesini teklif etmiştir. Hükûmet, aldığı kararda bütün masrafları kendisine ait olmak üzere fakat sefer masrafları Osmanlı hükûmeti tarafından karşılanmak üzere aylık 1.000 kuron maaş tahsisi ile kolera hastalığının tedavi yöntemlerini bilen bir bakteriyologun İstanbul'a gönderilmesini istemiştir. Daha sonra Viyana sefaretinden gelen habere göre bakteriyologun hareket ettiği ve İstanbul şehremanetinin bunu karşılaması ve Dahiliye Nezareti'nin de gerekli yardımda bulunması yolunda talimat verilmesi kararlaştırılmıştır⁵¹.

Öte yandan, Harbiye Nezareti tarafından savaş sırasında hasta ve yaralıların yurtiçinde emniyetli bölgelere tahliyesi için Şark Demiryolları Kumpanyası ile bir anlaşma yapılmıştır. Bu anlaşmaya göre, hasta nakliye katarları için içinde dört katlı "Links Vayler" tabir edilen portatif hasta nakliye ranzalarının yerleştirilebileceği 30 vagonun ilk etapta Selânik'e gönderilmesi istenmişti. Bunun yanında önemli merkezlerde sıhhi eşya depolarının teşkili ve sağlık malzemesi ikmalinin tamamlanması talimatı verilmiştir⁵².

(2) Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin Balkan Savaşı'ndaki Faaliyetleri

Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu şartları yakından değerlendiren Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, Balkan Savaşı'nın çıkmasından yaklaşık iki hafta kadar önce 27 Eylül 1912 tarihinde genel başkan Hüseyin Hilmi Paşa'nın riyasetinde bir toplantı yapmıştır. Yapılan toplantıda cemiyetin muhtemel bir savaş durumunda nasıl hareket edeceği konusu üzerinde durulmuştur. Cemiyetin Osmanlı Bankası'nda bulunan 70.000 liralık mevduatının 30.000 liralık kısmının muhtemel savaş sırasında kullanılmak üzere ayrılması kararlaştırılır⁵³. Cemiyetin öngörülleri bir süre sonra ortaya çıkmış ve Osmanlı Devleti hazırlıksız bir savaşa yakalanmıştır.

1912 yılı Ekim ayında dört Balkan ülkesinin -Bulgaristan, Yunanistan, Karadağ ve Sırbistan- Osmanlı Devleti'ne karşı birleşerek savaş açmaları

⁵¹ BOA., MVM, nr: 171, 19 Teşrin-i sâni 1328.

⁵² Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı (Gnkur. ATASE) Arşivi; 4-13020, Kls: 763, Ds: 1, F: 1-2. Seferde alınması gereken tedbirler hakkında bilgi için ayrıca bk., *Seferde Hidemât-ı Seferiye Nizamnâmesi*, İstanbul Askerî Matbaa 1326; madde 1-25.

⁵³ Seçil Karal Akgün-Murat Uluğtekin, *Hilâl-i Ahmer'den Kızılây'a*, s. 100.

üzerine, Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, 25 Ekim 1912 (Rumî, 12 Teşrîn-i evvel 1328) Cuma günü İkinci Genel Kongresi'ni toplamak gereğini duymuştur. Bu toplantıda genel olarak Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'ne düşecek görevlerin neler olabileceği tartışılmış ve bu görevlerin yerine getirilebilmesi için halktan toplanacak yardımlarla, hükûmet tarafından cemiyete ayrılacak tahsisat konusu gündeme getirilmiştir. Bu toplantıda ayrıca Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin kendi bütçesinden ayırmış olduğu 30.000 liralık tahsisatına 40.000 lira daha ilave edilmesi kararlaştırılmıştır⁵⁴.

Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin üçüncü toplantısı Osmanlı ordularının Balkan cephelerinde mağlup olarak geri çekilmesi, Edirne ve Selânik'in düşmesinden sonraki günlere tesadüf etmiştir. 9 Aralık 1912 (26 Teşrîn-i sani 1328) günü toplanan kongrede, cemiyet cephe hatunda tahmininden fazla hastahane tesisine mecbur kaldığını ve muhacirlerle kolerah askerlere yardım vazifesini sürdürebilmesi için evvelce verilmiş 70.000 liraya zam olarak 30.000 lira daha verilmesini talep etmiştir. Cemiyetin ikinci başkanı Azmi Bey'in rahatsızlanması üzerine Dr. Besim Ömer (Akalin) Bey ile Dr. Akil Muhtar (Özden) Bey⁵⁵ ikinci başkanlığı üzerlerine almışlardır. Cemiyetin dördüncü toplantısı 28 Şubat 1913 (15 Şubat 1328) tarihinde gerçekleştirilmiştir. Savaşta yardıma muhtaç askerlere ve göçmenlere ve diğer yardıma muhtaç olan kişilere harcanması amacıyla Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'ne hükûmet tarafından 100.000 liralık bir tahsisat ayrılması kararlaştırılmıştır⁵⁶.

Hilâl-i Ahmer Cemiyeti bir yandan cephedeki askerlere ve yerinden yurdundan kopup akın eden göçmenlere yardımlarda bulunurken,⁵⁷ diğer taraftan tıp alanındaki gelişmeleri yakından takip etmek amacıyla yurt dışında yapılan kongrelere ve sergilere de katılmayı yararlı görmüştür. Hatta bu hususta hükûmet dahi bir takım girişimlerde bulunmaktan geri kalma-

⁵⁴ HACS., s. 44.

⁵⁵ Dr. Akil Muhtar Özden 1877 yılında doğmuştur. Türk tıbbının seçkin bilim adamlarındandır. Ömrünün sonuna kadar İstanbul Üniversitesi'nde görev yapmıştır. Kızılay'ın ikinci kuruluşunda büyük rol oynamıştır. Atatürk'ün de hekimliğini yaptı. "*İlim Bakımından Ahlâk*" adlı kitabı vardır.

⁵⁶ HACS., s. 45-46.

⁵⁷ Hilâl-i Ahmer Cemiyeti göçmenlere her nüfus için yevmiye 3'er kuruştan 90 kuruş vermeye başlamış; fakat göçmen sayısı her geçen gün artınca göçmen ailelere kış mevsiminde verilecek aylık para yardımını şu şekilde tespit etmiştir: 2 kişilik bir aileye ayda 180 kuruş, 3 kişilik bir aileye ayda 250 kuruş, 4 kişilik bir aileye ayda 300 kuruş, 10 kişilik bir aileye 600 kuruş. Yaz mevsiminde ise bu aran biraz azalmakta idi. Bilgi için bk., HACS., s. 216-217. Ayrıca bk., Ahmet Halaçoğlu, *Aynı eser*, s. 82-83.

miştir. Yurt dışından sıhhi malzeme ve uzman getirilmesi konusunda kimi kararlar alınmıştır⁵⁸. Nitekim belirtilen bu gibi çabalar daha sonra da devam etmiştir. 1912 yılı Eylül ayında Amerika-Washington'da yapılan "Salib-i Ahmer Kongre ve Sergisi"ne Osmanlı Devleti adına gözlemci olarak katılan Dr. Besim Ömer Bey, dönüşünde sunduğu bir raporla hastalıklarla tedavide geliştirilen yeni yöntemler ve teknikler hakkında bilgi vermiştir. Bir süre sonra cemiyet tarafından kendisine 500 lira verilerek yurtdışından tıbbî araç-gereç ve sair malzeme alımı konusunda yetki verilmiştir. Besim Ömer Bey, kendisine verilen bu yetki ile Amerika'ya giderek taşınabilir eczahane, mutfak, sofrta takımı, su tahlil aletleri, hastalara mahsus çamaşır, bir katırın taşıyabileceği kapasitede imdat çadırı, tekerlekli sedye ve çeşitli tıp aletleri alımını gerçekleştirmiştir⁵⁹.

Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin önyak olmasıyla Balkan Savaşları sırasında toplanan yardım ve gelen hediyelerle, çeşitli hastahaneler tesis edilmiştir. Bu çerçevede, cephe hatunda ise çadırlı seyyar hastahaneler kurularak hasta ve yaralı askerlerin tedavisine başlanmıştır. Dönemin en kolay ulaşım imkânlarından biri de deniz yolları olduğundan, kimi gemiler hastahane gemisine dönüştürülerek hastaların tedavisinde kullanılmıştır. Hilâl-i Ahmet Cemiyeti sür'atli bir şekilde faaliyete girişince, malzemelerin konulması için depoya ihtiyaç duyulmuştur. Bu maksatla, Soğukçeşme Askerî İdadisi bütün binalarıyla, Alayköşkü binası⁶⁰ Hilâl-i Ahmer Cemiyeti ambarı olarak tahsis edilmiştir. Bu arada teşkilâtı giderek genişleyen cemiyete geçici olarak veznedar, muhasebe memuru ve muhabere memurları da görevlendirilmiştir⁶¹. Bunun yanında çıkarılan bir takım kanunlarla da Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin çalışmalarında kimi kolaylıklar sağlanmıştır. Nitekim, 6 Kasım 1912 (24 Teşrin-i evvel 1328) tarihinde kabul edilen bir kanunla Hilâl-i Ahmer Cemiyetinin İstanbul'daki merkezi ile vilayetlerdeki şubeleri arasında her türlü haberleşme ve malzeme sevkıyâtı ücretten muaf tutulmuştur⁶². Bundan başka bu kanundan 10 gün evvel 27 Ekim 1912 (14 Teşrin-i evvel 1328) tarihinde çıkan bir kanunda ise Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'ne mensup kişilere veya Hilâl-i Ahmer Cemiyeti alâmetlerini taşıyan kişi, kurum, emlak ve

⁵⁸ BOA., MVM., nr: 171, lef: 1, 19 Teşrin-i sâni 1328.

⁵⁹ HACS., s. 48.

⁶⁰ Gülhane Parkı'nın Ayasofya caddesine açılan kapısının sağında yer alan bu köşk aynı zamanda Tanzimat Fermanı'nın ilan edildiği yer olarak da tarihe geçmiştir.

⁶¹ HACS., s. 48-49.

⁶² Takvim-i Vekayi, 29 Teşrin-i evvel 1328.

araçlara karşı her hangi bir saldırıda bulunanların askerî ceza kanununa göre cezalandırılması hükmü kabul edilmiştir⁶³. Bunun yanında Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti hastahanelerinde görevli memurlara mahsus bir talimatnâme hazırlanarak, bu hastahanelerde görevli bulunanların sorumlulukları da ayrı ayrı belirtilmiştir⁶⁴.

Balkan Savaşı öncesinde kuruluşla ilgili gerekli olan teşkilat ve nizam-nâmelerini hazırlayan Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, kendisinden beklenen hizmeti ancak bu savaş sırasında üstün bir gayret sarf ederek yerine getirmeye çalışmıştır. Balkan savaşı öncesinde savaşın çıkacağına dair şayiaların giderek yayılması üzerine Hilâl-i Ahmer Cemiyeti başkanı eski sadrazamlardan Hüseyin Hilmi Paşa'nın⁶⁵ daveti üzerine her gün toplantılar yapılmaya başlamıştır. Bu sırada cemiyetin Osmanlı Bankası'nda yaklaşık 70.000 lira civarında bir sermayesi mevcuttur. Cemiyetin yönetim kurulu, bu sermayenin ilk etapta 30.000 lirasını kullanmak üzere yetki vermiştir. 10 Ekim 1912 (27 Eylül 1328) tarihinde cemiyetin yönetim kurulu toplanmış ve hastahaneler kurulması ve hazırlanması için teşebbüse geçilmesi kararı almıştır. Henüz bir yıl evvel teşekkül etmiş olan cemiyetin, ambarında ne bir yatağı, ne bir teskeresi, ne de diğer malzemeleri vardı. Soğukçeşme'de Hazine-i Hassa'ya ait olan Alayköşkü binası geçici olarak Hilâl-i Ahmer deposu yapılmış; bir taraftan da lüzumlu olan malzemenin tedariki için teşebbüse geçilmiştir⁶⁶.

Hilâl-i Ahmer Cemiyeti genel merkezi, savaş sırasında yeni kurulacak olan sabit ve seyyar hastahanelerle ilgili bir araştırma da yapmıştır. Nitekim cemiyet, elinde mevcut malî kaynakları da dikkate alarak bir program hazırlamış ve 100 yataklı bir hastahane için görevlendirilecek tabip, memur ve

⁶³ Kanuna göre, böyle bir suçu işlediği tespit edilen subaylar bir yıldan beş seneye kadar kalebentliğe keza sivil ahalden ise onların da aynı şekilde cezalandırılması hükmü getirildi. Öte yandan Hilâl-i Ahmer'e ait alâmetleri haksız yere kullananların ise üç aydan bir yıla kadar cezalandırılacakları hükmü getirilmiştir. Bk., *Takvim-i Vekayi*, 31 Teşrin-i evvel 1328. Ayrıca bk., *HACS.*, s. 75-76.

⁶⁴ *HACS.*, s. 78-94.

⁶⁵ Hüseyin Hilmi Paşa (1855-1923) Osmanlı Devleti'nin değişik bölgelerinde mülkî görevlerde bulunmuş, diplomat ve sadrazam olarak tanınmış bir devlet adamıdır. Liberal görüşlere sahip biridir. Jön Türkler tarafından sevilen bir kişi olan Hüseyin Hilmi Paşa, Dahiliye ve Adliye nazırlıkları ile 1909-1910 yıllarında sadrazam olarak görev yapmıştır. Viyana büyükelçisi olarak başarılı hizmetlerde bulunmuştur. Mütarekeden sonra Türkiye'ye dönmesi yasaklanmış, 1923 yılında Viyana'da ölmüştür.

⁶⁶ *HACS.*, s. 112.

hademe kadrosu için bir çalışma yaparak aşağıdaki şekilde bir hesap çıkarılmıştır⁶⁷:

Unvânı	Aylık Maaşı
Sertabip (baştabip)	2.000 kuruş
Operatör	2.000 kuruş
Tabib-i Müdâvâ	1.500 kuruş
Tabip muavini iki kişi	1.000 kuruş (1000 x 2 : 2000 kuruş)
Eczacı	800 kuruş
İdare memuru	1.000 kuruş
Vekilharç ve ambarcı	600 kuruş
Kâtip	400 kuruş
Asistan iki kişi	500 kuruş (500 x 2 : 1000 kuruş)
Hastabakıcı 11 kişi	200 kuruş (200 x 11 : 2200 kuruş)
Burhancı	200 kuruş
Aşçı yamakları	500 kuruş
Meydancı üç kişi	200 kuruş (200 x 3 : 600 kuruş)
Aylık çamaşır masrafı	1.000 kuruş

Bu hesaba göre yüz yataklık bir hastahanenin memur maaşı, gıda masrafları ve diğer bütün masraflar için toplam aylık 2.000 lira masraf tahmin olunarak her hastahaneye bu miktarda bir tahsisat ayrılması hükme bağlandı. Belirtilen bu rakam hastahanenin sadece bir aylık çalışma masrafı olup, bir hastahanenin tesisi (inşaat ve malzeme temini) için yapılacak olan masraf ise bunun dışında tutulmuştur.

Bu sırada Harbiye Nezareti de kimi tedbirler aramaya koyuldu. Nitekim, lüzum görülecek yerlere hastahane kurmak için öncelikle askerî hastahanelere yakın ve uygun olan binaları araştırarak bunların kiralanması yoluna gidilmesini; şayet bu mümkün olmazsa, on beşer yataklık dairevi şekilde barakalar inşa edilmesini karara bağladı. Bundan başka her hasta için üç kat ça-

⁶⁷ HACS., s. 113. Ayrıca bk., Seçil Karal Akgün-Murat Uluğtekin, *Hilâl-i Ahmer'den Kızılay'a*, s. 100.

maşır, yatak ve cerrahî malzeme verilmek üzere hastahanelere gereken eşya ve levazım ile tıbbî alet ve ilaç yardımında bulunmak üzere bir takım düzenlemelere gidildi ve bunların bir kayda bağlanması usûlü benimsendi. Detaylı bir şekilde hastahanelerde kullanılacak olan yatak, sofrası, mutfak, kiler, hamam, mefruşat, ve diğer levazım da ayrı ayrı tespit edildi⁶⁸.

Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti genel merkezi bir hastahanelerin kurulması için gerekli olan masraflardan hariç olmak üzere aylık 2.000 lira derecesinde bir tahsisata ihtiyaç duyulduğunu belirterek her hastahanelerin altı aylık daimî masraf olarak belirlenen tahsisatının temininin lüzumlu olduğunu belirterek bu konuda bütçesinin elverdiği ölçüde teşebbüslere geçeceğini ifade etmekte idi. Cemiyet bu sırada hemen harekete geçerek İstanbul'da 400, Lüleburgaz'da 150, Edirne'de 200, Selânik'te 200, Üsküp'te 150, İşkodra'da, Yanya, Manastır ve Alasonya'da 100'er yataklık birer hastahane tesis edilmesini kararlaştırdı. Kurulması kararlaştırılan bu hastahanelerin tabipleri, memur ve hademeleri tayin ve kadroları hemen tanzim edildi. Aynı süratle hastahanelerin eşya, edevât ve eczası tedarik edildi. Öncelikle Edirne'de 250, Selânik'te 200, Üsküp'te 150 yataklık birer hastahane tesis edildi⁶⁹. Diğer hastahanelerin eşya ve memurları kısmen tedarik edilmiş olduğu halde, yollar kapanınca eşyalar yüklenmiş halde vagonlarda kalmış; Yanya, Manastır ve İşkodra hastahaneleri mensupları ile eşyaları nakliyat sırasında yerlerine ulaşmadan buraları düşman orduları tarafından işgale uğramıştı. Malzemelerin büyük bir bölümü Yunan, Sırp ve Karadağ orduları tarafından ele geçirilmiş; cephede yaralı ve hasta durumda bulunan Türk askerlerine 1906 tarihli Cenevre Sözleşmesi'nde imzası olmasına rağmen bu devletler tarafından her hangi bir yardım yapılmamıştır⁷⁰. Hatta bu ülkelerin işgaline uğramış bölgelerdeki Hilâl-i Ahmer Cemiyeti hastahaneleri ve tabipleri kimi zaman baskı ve takibe uğramış, kimileri de tutuklanmışlardır⁷¹.

⁶⁸ HACS., s. 114-119.

⁶⁹ HACS., s. 119.

⁷⁰ 6 Temmuz 1906 tarihli Cenevre Mukavelenamesi'nin birinci maddesine göre, (Bk., *Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Beynelmilel Cenevre ve Lahey Mukavelenamesi*, Birinci madde) yaralı ve hasta askerlere hasım tarafın denetiminde kalmış olsalar bile her türlü sağlık yardımının yapılması kararlaştırılmıştı. Bu mukavelede yer alan hususları ne Sırp, ne Karadağ, ne de Yunan hükümetleri hatırlamışlardır.

⁷¹ Seçil Karal Akgün-Murat Ulugtekin, *Hilâl-i Ahmer'den Kızılay'a*, s. 129.

Öte yandan Birinci Balkan Savaşı esnasında en şiddetli muharebeler İstanbul civarında cereyan ettiğinden, İstanbul'da daha birçok hastahaneye ihtiyaç duyulmakta idi. Bu konuda hükümet yaptığı toplantılarda başkentin koleradan uzak tutulması için elinden gelen gayreti sarf etmeye çalışmıştır. Hükümet tabip ve uzman sıkıntısı çektiğinde yine yurt dışına müracaat etmek durumunda kalmış; Viyana Sefareti'ne gönderdiği bir yazıda kolera konusunda üç uzman memurun acele olarak İstanbul'a yetiştirilmesini istemiştir. Bu durumla ilgili olarak, 1 Teşrin-i sâni 1328 (14 Kasım 1912) tarihli Heyet-i Vükela kararında bilgiler bulunmaktadır⁷².

Kâmil Paşa kabinesi 3 Teşrin-i sâni 1328 (16 Kasım 1912) tarihinde yaptığı bir toplantıda kolera ile mücadele konusunu uzun uzadıya tartışmış ve alınacak önlemleri sıralamıştır. Kabinenin aldığı kararlar Meclis-i Vükela Mazbatasında da uzun uzadıya sıralanmış ve bu konuda Harbiye Nezareti ile Dahiliye Nezareti'ne önemli görevler düştüğü ifade edilmiştir. Kabinenin aldığı kararlar sırasıyla şunlardır:⁷³

1. Bundan böyle ordudan hastalıklı ve koleralı askerler İstanbul'a gönderilmeyerek Ayastefanos'dan harice sevk edileceklerdir.

2. Bunlar Ayastefanos'dan Ayamama çiftliğiyle civarına nakledileceklerdir.

3. Hasta askerler cihet-i askeriyece orada bir iki gün tutulacak, şüpheliler Maltepe hastahanesine gönderilecek, diğerleri gemilerle Beykoz önlerine sevk edilecektir.

4. Cihet-i askeriyece Ayamama çiftliğine yeterince çadır malzemesi gönderilecektir.

5. Cihet-i askeriyece Ayamama'ya üç tabip, iki eczacı, altı timarcı, lüzumu kadar tıbbî malzeme, hasta bakıcı vesaire gönderilecektir.

6. Bugün Sarayburnu'nda bulunan 2.000 kadar hasta asker Cenap Şehabettin Bey tarafından kiralanacak gemilerle Beykoz'a sevk olunacak; gemilerin kirası Şehremaneti tarafından ödenecektir.

7. Ayastefanos'da vagonlar içinde bulunan 2.000 kadar hasta asker dahi aynı yolla Beykoz'a gönderilecektir.

⁷² BOA., MVM., nr: 171, lef: 1, 1 Teşrin-i sâni 1328.

⁷³ BOA., MVM., nr: 171, lef: 1, lef: 2, lef: 3, 3 Teşrin-i sâni 1328.

8.Beykoz'a gönderilecek askerin iaşe ve erzakı da cihet-i askeriyece temin edilip Beykoz'a gönderilecektir.

9.Şimdilik Ayasofya, Nur-ı Osmaniye ve Lâleli Camilerine bugünkü günde İstanbul'da bulunan zayıf ve bakıma muhtaç askerler konulmuş olduğundan her camide Harbiye Nezareti tarafından;

a.Efradın iaşesi için bir idare heyeti tayin olunacaktır.

b.Efradın muhafazaları için ikişer subay ve onar neferden ibaret bir muhafaza heyeti caminin içinde bulundurulacaktır.

c.Her cami'e ikişer tabip, bir eczacı, altı hastabakıcı tayin olunacaktır.

d.Her camide bir küçük eczahane kurulacak, lazım gelen alet edevat bulundurulacaktır.

e.Vefat edenler cihet-i askeriyece sıhhi şartlara uygun olarak bekletilmeksizin defnedilecektir.

f.Hastalar içinde sıhhatine kavuşanlar askeriyece oradan ayrılarak kiralanacak gemilerle gönderilecektir.

g.Asker konulan camilerin içindeki temizlik ve aydınlatma işleri cihet-i askeriyece yapılacaktır.

10.Birkaç günden beri ordudan ayrılp İstanbul'a gelen ve şehir içine dağılan askerler cihet-i askeriyece toplanıp adı geçen camilere getirilecektir.

11.Camiler çok sıkı bir şekilde korunacak bir askerin dahi dışarı çıkması jandarma tarafından engellenecektir.

12.Beykoz'da tutulan askerlerden sağlığına kavuşanlar İstanbul'a veya cepheye değil memleketlerine gönderileceklerdir.

13.Rumeli Demiryolu Kumpanyası depolarında bulunan kerestelere el konularak Tophane ve Tersanedeki işçilerden de istifade edilerek Ayamama çiftliği civarında çok acele olarak ahşaptan barakalar inşa edilecektir.

14.Hadımköy'den itibaren İstanbul tarafından bulunan istasyonlarda ve bu istasyonlarda bulunan vagonlarda koleralı askerlerin barındıkları ve bunlardan ölenlerin kaldırılmayarak kendi hallerine bırakıldığı, demiryolu memurlarının da sağlık endişesinden dolayı bunlara yaklaşmadıkları anlaşıldığından Nafia Nezareti'nce bu konuda gereken tedbirin alınması sağlanacak-

tır. Kolera hastalığı görülen istasyonlar ve vagonlar hemen muhafaza altına alınarak buralara hastalıklı askerlerin girmeleri önlenecektir.

Osmanlı ordusunun özellikle, Kırklareli hattından Çatalca hattına çekilmesi üzerine kolera hastalığı bütün bu bölgede tüm şiddetiyle görülmeye başlamış ve aynı şiddetti cephede bulunan askerler arasında yayılmıştır. Orduya bağlı sıhhiye teşkilatının elinde ise bu sırada ilaç ve malzeme yok denecek kadar az bulunuyordu. Kâmil Paşa kabinesi de hemen hemen her gün yaptığı müzakerelerde kolera ile mücadele konusunu gündeme getirmekte idi⁷⁴. Bu sırada, kolera yanında tifo ve dizanteri gibi bulaşıcı hastalıklar da askerler arasında günden güne yaygınlaşmıştır. Cephe hattındaki kolera hastaları ile mücadele etmek üzere, Çatalca hattında Yassıviran'da, Sancaktepe'de, Sazlıbosna'da, Karaağaç'ta hastahaneler açılmıştır⁷⁵. Nitekim bu hususla ilgili olarak, 17 Kasım 1912 tarihinde Ordu Sıhhiye Müfettişliği'nin raporunda Hadımköy'de iki, Yassıviran'da bir, Çilingirköy'de bir, Ömerli'de bir, Ispartakule ve Küçükçekmece'de de bir sahra hastahanesi teşkil edildiği buralarda yaralı ve hasta askerlere tedavi uygulandığı belirtilmekte idi⁷⁶. Bu arada hükümet, koleralı ve zayıf askerlerin Ayastefanos (Yeşilköy) civarında Ayamama çiftliğinde yapılacak olan barakalarda karantina altına alınması yönünde 6 Teşrin-i sâni 1328 (19 Kasım 1912) tarihinde aldığı bir kararla Dahiliye Nezareti'ne tekrar bir uyarıda bulunarak, bu konuda gerekli girişimlerde bulunmasını isteyerek hastalığın bir an önce önüne geçilmesi için gerekli önlemlerin alınmasını tavsiye ediyordu⁷⁷.

Hükümetin bu tedbirlerinin yanında, Başkomutanlık Vekaleti'nce Kasım ayı ortalarına doğru yayımlanan bir emrin ekinde ise yaralı askerlerin kolordu komutanlıklarınca açılacak olan yaralı toplama merkezlerine nakledilmesi; bulaşıcı hastalıklara yakalanan askerlerin birliklerince tecrit edilerek, tecrit edildikleri yerlerde tedavi edilmeleri, Hadımköy ve Ispartakule hastahanesinde koleralı hasta bulunduğundan bunlara yaralı asker gönderilmemesi, tümenlerin uygun yerlere sargı yeri ve seyyar hastahane açmaları, sıhhiye bölüklerinin işlerini aksatmamaları hususuna dikkat çekiliyordu⁷⁸. Sıhhiye birlikleri Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin de katkıları ile 27 Ka-

⁷⁴ BOA., MVM., nr: 171, lef: 1, 3 Teşrin-i sâni 1328.

⁷⁵ Genelkurmay Başkanlığı Yay., *TSK.Tar., Balkan Harbi, Şark Ordusu*, c.II, 1. Kitap, s. 291-292.

⁷⁶ *Gnkur. ATASE Arşivi*, nr: 1-A/64, Kls: 134, Ds: 56, F: 1/50.

⁷⁷ BOA., MVM., nr: 171, 6 Teşrin-i sâni 1328.

⁷⁸ *Gnkur. ATASE Arşivi*, Aynı dosya.

sın 1912 tarihinde kolera ile mücadelede başarı sağlamış ve hastalığın önüne geçebilmiştir. Buna rağmen hastahanelere gelen hasta ve yaralı sayısı son derece yüksek olduğundan tedavide sıkıntılar yaşanmakta idi. Çatalca Ordusu Sıhhiye Müfettişliği'nin raporlarına göre, Hadımköy hastahanesine Kasım sonu itibarıyla 11.257 hasta ve yaralı gelmiş; bunların 7.976'ı taburcu edilmiş, 3.101'i hastahannede ölmüş, geriye kalanların tedavisi ise devam etmektedir. Koleradan ise, 29 subay, 3.301 er vefat etmiştir⁷⁹. Cephe hattındaki askerler arasında ölümlerin artması ve ordu sıhhiye teşkilatının pek çok mevkiye yetersiz kalması üzerine, Hilâl-i Ahmer Cemiyeti seyyar hastahane kurmak üzere faaliyetlerine daha büyük bir hız vermek zorunda kalmıştır. Osmanlı hükûmeti Kasım ayı sonlarına doğru mütareke için görüşmelere başladığı sırada hükûmetin aldığı bir kararda; cephe hattında değiştirilecek askerlerin mutlaka karantina altına alınmasını gerekli tedavinin tamamlandıktan sonra değiştirilmelerinin Harbiye Nezareti'ne bildirilmesini istemiştir⁸⁰. Nitekim, Harbiye Nezareti de bu konuyu Harbiye Nezareti Sıhhiye Dairesi aracılığı ve Hilâl-i Ahmer Cemiyeti aracılığıyla çözümlenmeye çalışmıştır.

Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, Osmanlı ordularının mağlup olup geri çekilmelerinin ardından başlayan mütareke döneminde, öncelikle cephe hattındaki yaralı ve hasta askerlere hizmet sunmak üzere 200 yataklı iki hastahane tesisi hakkındaki kararını yeniden gözden geçirdi. Bu sırada Kadırga'da 230, Darülfünûn (şimdiki İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi binası)'da 600, Vefa idadisinde 150 yataklı hastahaneler teşkil olunduğu gibi, müteakip aylarda İstanbul'da ve savaşın cereyan ettiği hat boyunda yedi hastahane daha açılmıştır. Cemiyet tarafından alanında uzmanlaşmış tabipler bu hastahanelerde görevlendirilmişlerdir. Cemiyet ayrıca işgale uğramış yerler ahalisine yardımda bulunmak amacıyla İngiliz ve Alman doktorlardan oluşan ekipler görevlendirmiş; fakat muhasım ülkeler (Sırp, Yunan ve Karadağ) bu ekiplerin gelip askerlere ve halka sağlık hizmeti sunmalarına izin vermemişlerdir⁸¹. Bulgarlar Edirne'ye sadece Birinci Balkan Savaşı'nda yapılan mütarekeden sonra tıbbî yardım yapılmasına müsaade etmişlerdir.

Hilâl-i Ahmer Cemiyeti ayrıca cephe hattındaki askerlerin ve savaş alanından göç eden ahaliye yiyecek yardımında bulunmak üzere aş mevkileri kurmuştur. Harbiye Nezareti Sıhhiye Dairesi ile işbirliğine girişen cemiyet,

⁷⁹ *Gnkur. ATASE Arşivi*, nr: 4/129, Kls: 375, Ds: H-2, F: 1/58.

⁸⁰ *BOA., MVM.*, nr: 171, Teşrin-i sâni 1328.

⁸¹ *HACS.*, s. 120.

Çerkezköy, Lüleburgaz, Kuleliburgaz ve Pavliköy'de yemek dağıtım mevkileri teşkiline karar vermiştir. Yemek dağıtım mevkilerinde yaralılara ekmek, çorba, çay, kahve, yoğurt hatta icabında bisküvi verileceği belirtilerek her mevki için bir memur, bir aşçı, ihtiyaca göre bunları dağıtacak hademeler tayin edilmiştir. Bu hizmetlerin layıkıyla verilebilmesi için de alet-edevat ile yiyecek malzemesi sevk edilmiştir. Sirkeci, Lüleburgaz, Pavliköy yemek dağıtım mevkileri tesis edilip hizmete açılmışsa da kısa bir süre sonra Bulgarların Çatalca hattına kadar ilerlemeleri üzerine bu mevkiler belirtilen hizmeti veremeyip kapanmışlar ve bu yemek dağıtım merkezleri cephe hattından içerilere çekilmiştir. Lüleburgaz ve Pavliköy yemek dağıtım merkezleri Ispartakule ve Ayastefanos(Yeşilköy)'a nakledilmişlerdir. Bu aş merkezleri pek çok yaralı askere ve göçmene yiyecek yardımında bulunarak gayet etkili hizmetleri yerine getirmişlerdir⁸².

(3) Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'ne Bağlı Olarak Hizmet Veren Hastahaneler

Kadırga hastahanesi, Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin Balkan Savaşı'nın başlaması üzerine İstanbul'da açtığı ilk hastahane budur. Balkan Savaşı'nın başlaması üzerine cemiyetin ikinci başkanı Dr. Besim Ömer Bey'in idaresinde kadın doğum hastahanesi olarak hizmet veren hastahane, savaşta yaralanan askerleri tedavi etmek amacıyla bir bölümünde bazı düzenlemeler yapılarak 100 yataklık bir hastahane teşkil edilmiştir. Bu faaliyetler yürütülürken teşkil edilen hastahänenin kadro ve teşkilâtı düzenlenerek, 23 Ekim 1912 (10 Teşrin-i evvel 1328) tarihinde hizmete açılmıştır. Müteakip günlerde ise hastahänenin yatak kapasitesi artırılmış ve 230 yatağa çıkarılmıştır. Kadırga hastahanesi, 1.130 lira harcanarak son sistem tıbbi aletlerle donatılmıştır. Açıldığı tarihten Şubat ayına kadar geçen sürede Kadırga hastahanesine 663 yaralı ve hasta getirilmiş; gelen hastaların 369'u yaralı, 294'ü ise çeşitli hastalıklara yakalanmış kişilerdir. 454 nefer bu zaman zarfında iyileşip taburcu edilmiştir. Hasta ve yaralılarından 20'i ise vefat etmiştir. Hastahane 6 doktor, 2 asistan, 1 eczacı, 16 hastabakıcı, 8 hademe görev yapmaktadır⁸³. Kadırga hastahanesi, Balkan Savaşı sürerken yaralı askerleri ziyaret için gelen pek çok kimseye de kapılarını açmıştır. Hindistan Hilâl-i Ahmer Cemiyeti temsilcisi Dr. Ahmet Ensari, Orenburg'da yayımlanan Vakıf gazetesi yazarı Fatih Kerimof, Sahra Sıhhiye Müfettişi Ferik Emin Paşa, edebiyatçı Halide Edip Hanım, Erkân-ı

⁸² HACs., s. 121.

⁸³ HACs., s. 122-126.

Harp Kaymakamı (Yarbay) Enver (Paşa) Bey, Güney Afrika Müslümanları Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Başkanı Hüseyin Davut, Dr. Besim Ömer Bey tarafından hastahane çeşitli zamanlarda ziyaret edilmiştir⁸⁴.

Darülfünûn hastahanesi, İstanbul'a çok sayıda yaralı asker gelmesi üzerine Darülfünûn tatil edilmiş; binası hastahane olarak düzenlenmiş ve geçici bir süre için Hilâl-i Ahmer Cemiyeti denetimine verilmiştir. 31 Ekim 1912 (18 Teşrîn-i evvel 1328) tarihinde 400 yataklı bir hastahane olarak düzenlenip, açılışı yapılmış ve hasta ve yaralı kabulüne başlanmıştır. Yaralıların sayısı artukça yatak sayısının da artırılması gündeme gelmiş ve 200 yatak daha ilave edilmiştir. Darülfünûn hastahanesinde açılışından Şubat ayına kadar toplam 2032 yaralı ve hastaya tedavi hizmeti verilmiştir. Yaralı ve hastaların 877'i nefer olup, 501'i sağlıklarına kavuşup tekrar taburlarına geri dönmüşlerdir⁸⁵.

Darülfünûn hastahanesinde 7 tabip, 4 tabip yardımcısı, 1 masaj mütehassısı, iki eczacı olmak üzere 14 teknik eleman görev yapmakta idi. Bu hastahaneyi de muhtelif zamanlarda devlet adamları ziyaret etmişlerdir. Sadrazam Kamil Paşa, Ordu Sıhhiye Müfettişi Mirliva Lambiki, Birinci Ordu Sıhhiye Müfettişi Mirliva İsa Ruhi Paşa, Erkân-ı Harp Kaymakamı Enver Bey gibi önde gelen kişiler ziyaret etmişlerdir⁸⁶.

Vefâ hastahanesi, Balkan Savaşı başlayınca Vefâ İdadisi de tatil ve tahliye edilerek hastahaneye dönüştürülmüş, kısa sürede 150 yatak konularak 6 Kasım 1912 (24 Teşrîn-i evvel 1328) tarihinde açılıp hasta kabulüne başlanmıştır. Hastahanenin açılışından Şubat ayı sonuna kadar 523 yaralı ve hasta kabul edilmiştir. Hastahaneyi pek çok kişi ziyaret etmiş; takdirlerini hastahane defterine yazmışlardır. Bu hastahane de 6 doktor olmak üzere diğer sağlık hizmetlileri görev yapmıştır⁸⁷.

Demirkapı hastahanesi, kolera salgını sırasında Sıhhiye Nezareti tarafından Topkapı Sarayı içerisinde Demirkapı civarında barakalar kurularak tesis edilen 110 yataklık hastahane de bir süre kolerahal askerler tedavi edilmişse de, kolera ile mücadelede başarı sağlandıktan sonra, Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'ne verilen bu hastahane, 14 Şubat 1913 (1 Şubat 1328) tarihinde

⁸⁴ HACS., s. 126-129.

⁸⁵ Bu satırların yazarının anne dedesi Talaşoğullarından Salih Efendi de Balkan Savaşı'nda kolondan yaralanıp bir kolunu kaybedip gâzi olarak bu hastahane de tedavi görmüş iyileştikten sonra tekrar cepheye geri dönerek nakliye kollarında tek koluyla görev yapmıştır.

⁸⁶ HACS., s. 130-134.

⁸⁷ HACS., s. 134-136.

tekrar düzenlenerek yaralı ve hasta askerler kabul edilmeye başlanmıştır. Bu hastahane 7 doktor olmak üzere diğer sağlık hizmetleri görev yapmıştır⁸⁸.

Muhacirîn hastahanesi, Balkan Savaşı'nda yüzbinlerce Rumeli Türkü göçmen durumuna düşmüştür. Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin bu sırada doğrudan ilgilendiği hususlardan birisi de göçmenlere, yerinden yurdundan kopan çaresiz insanlara yardım elini uzatmak olmuştur. Bu düşünceden hareketle aşevleri, hastahane ve barınma evleri yapılmıştır⁸⁹. Nitekim, bu sırada Parmakkapı'da Erzurum valisi Reşit Paşa'nın konağı kiralanarak hastahaneye dönüştürülmüştür. Reşit Paşa konağı, 100 yataklı bir hastahane olarak 8 Şubat 1913 (26 Kânûn-ı sâni 1328) tarihinde hizmete açılmıştır. Hastahane kadınlar ve erkekler bölümü olmak üzere iki kısma ayrılmıştır. Bu hastahane üç doktor, bir eczacı, bir katip, dört kadın, beş erkek hastabakıcı ve üç hizmetçi görev yapmaktadır⁹⁰. Bundan başka Haseki Kadın hastahanesinde de kadınlara ait bir bölüm ayrılarak göçmenlere hizmet verilmiştir⁹¹. Bu sırada şehremini olan Operatör Cemil (Topuzlu) Paşa, üstün bir gayret sarf etmiştir. Cemil Paşa şehremaneti memurları ile Sıhhiye Nezareti ve Askerî Tıbbiye'den aldığı elemanlarla ikişer kişilik ekipler kurup bunları göçmenlerin tedavisinde görevlendirmiştir⁹². Alınan bu tedbirler son derece etkili olmuş, göçmenlerin kolera, dizanteri ve tifo gibi bulaşıcı hastalıklara yakalanma riskleri azaltılmıştır⁹³.

Ispartakule hastahanesi, bu hastahane, orduda koleranın ortaya çıkması üzerine seyyar kolera hastahanesi olarak teşkil edilmiş ve koleranın ortadan kaldırılması üzerine yaralı hasta kabulüne başlamıştır. Hastahane 27 çadırdan müteşekkil olup, çadırları Almanya'dan getirilmiş son sistem tıbbî alet-edevat ile donatılmıştı. Ayrıca eczahane, yemekhane ve depo çadırları da mevcut olup tam teşekküllü bir hastahane haline getirilmiştir. Ispartakule hastahanesi 9 Ocak 1913 (27 Kânûn-ı evvel 1328) tarihinde hizmete girmiştir. Bu hastahaneye bağlı olarak bir de aşhane hizmete açılmıştır. Hastahane 4 doktor, 2 eczacı, iki idare memuru görev yapmaktadır⁹⁴.

⁸⁸ HACS., s. 136.

⁸⁹ Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin göçmenlere yönelik yardımları hakkında bilgi için bk., Seçil Karal Akgün-Murat Uluğtekin, *Hilâl-i Ahmer'den Kızılay'a*, s. 125-128.

⁹⁰ HACS., s. 138.

⁹¹ *Tanîn*, nr: 1487, 31 Teşrin-i evvel 1328.

⁹² BOA., *Babâli Evrak Odası (BEO)*, nr: 308180, 24 Teşrin-i evvel 1328. Basında bu konu hakkında bilgi için bk., *İkdam* nr: 5949, 29 Teşrin-i evvel 1328.

⁹³ *İkdam* nr: 5949, 29 Teşrin-i evvel 1328.

⁹⁴ HACS., s. 140-141.

Hadımköy hastahanesi, bu hastahane kolera ile mücadele etmek üzere 18 Kasım 1912 (5 Teşrîn-i sani 1328)'de 150 yataklı seyyar çadırılı hastahane olarak hizmete açılmıştır. Daha sonra barakalar ilave edilerek yatak kapasitesi 250'ye çıkarılmıştır. Koleranın ortadan kaldırılmasından sonra yaralılar kabul edilmeye başlanmış; bu hastahane 1669 nefer tedavi edilmiştir. Hastahaneyi Başkumandan vekili Ahmet İzzet Paşa⁹⁵, Erkân-ı Harbiye Reisi Ferik Hâdî Paşa, Erkân-ı Harbiye İkinci Reisi Mirliya Ziyaeddin Paşa, Çatalca ordusu kumandanı Abuk Ahmet Paşa, Sıhhiye müfettişi Mirliya İbrahim Abdüsselam Paşa, Sıhhiye Müfettişi Ferik Emin Paşa ziyaret etmişlerdir. Hastahane 4 tabip, 2 eczacı, 1 asistan, 1 idare memuru, 1 katip, 9 hastabakıcı ve 4 hademe görev yapmaktadır⁹⁶.

Ayastefanos (Yeşilköy) hastahanesi, Londra'dan getirilen mükemmel çadırlarla seyyar olarak kolera ile mücadele hastahanesi olmak üzere 30 Kasım 1912 (17 Teşrîn-i sani 1328) tarihinde Ayastefanos'ta Punta mevkiinde açılmıştır. Başlangıçta kolera ile mücadele etmek üzere 100 yataklık bir hastahane olarak hizmete girmiş, koleranın ortadan kaldırılmasından sonra yaralı ve diğer hastaları kabul etmeye başlamıştır. Bir süre sonra barakalar ilave edilerek yatak kapasitesi 140'a çıkarılmıştır. Hastahane 4 doktor, 1 asistan, 1 idare memuru ve hastabakıcılar görev yapmaktadır⁹⁷. Ayastefanos hastahanesi kolera salgınının yayılmaması için elinden gelen tedbirleri almış; hatta bu sırada bir kısım yetkililer tarafından tıbbî önlem olarak karantina usulünün uygulanması da gündeme getirilmiştir. Bu önlemlerden olarak kolerallilerin Marmara'daki adalardan birinin boşaltılarak orada iskan ve tedavileri dahi teklif edilmiştir⁹⁸.

Selânik hastahanesi, Selânik'te, Leyli İttihat ve Terakki Mektebi binası 200 yataklık hastahane olarak yeniden düzenlenmiş, malzemesi tamamlanarak derhal faaliyete geçip yaralı kabulüne başlanmıştır. Selânik şehri 8 Kasım

⁹⁵ Ahmet İzzet Paşa (1864-1937), Mareşal rütbesine ulaşmış asker, harbiye nazırı ve sadrazam olarak görevlerde bulunmuştur. Harbiye Mektebi'nden mezun olduktan sonra, bir süre Almanya'da görev yapmış, 1908'de Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi (Genelkurmay Başkanı) olmuş, Yemen ve Balkanlarda görev yapmıştır. Mahmut Şevket Paşa'nın öldürülmesinden sonraki dönemde İttihatçılar tarafından da sayılan bir kişi olduğundan Harbiye Nazırlığı'na getirilmiştir. Mütareke döneminde de kısa süreli de olsa sadrazam olarak görev yapmıştır. Cumhuriyet döneminde aktif bir görev almamış, İstanbul'da vefat etmiştir. Geniş bilgi için bk., Metin Ayrışığı, *Mareşal Ahmet İzzet Paşa (Askeri ve Siyasi Hayatı)*, Ankara 1997.

⁹⁶ HACS., s. 141-145.

⁹⁷ HACS., s. 145-148.

⁹⁸ BOA., BEO., nr: 308444, 1 Teşrîn-i sâni 1328.

1912 tarihinde Bulgar ve Yunan orduları tarafından istila edilince, hastahane de ablukaya alınmıştır. Halbuki Cenevre Sözleşmesi'ne göre hastahane ve diğer insaniyete yardım kuruluşları saldırıdan masun tutulacak yerler arasında belirtilmişti⁹⁹. Selânik'teki hastahanenin tabibinin ecnebi olması ve tavassutta bulunması üzerine müttefik ordusu işgalden vazgeçmiş ve hastahane yaralı tedavi görevine devam etmiştir. Hastahane tedavi olup iyileşen Osmanlı askerleri taburcu edilmişler; fakat, bu defa da esarete mahkum olmuşlardır. Hastahanenin ne kadar kişiye hizmet verdiği konusunda bilgi bulunmamaktadır. Selânik hastahanesinde 7 doktor, 5 idari memuru olmak üzere 12 hastabakıcı görev yapmaktadır¹⁰⁰.

Edirne hastahanesi, Edirne'de bir Hilâl-i Ahmer Hastahanesi açılması konusunda Balkan Savaşı'ndan önce teşebbüste bulunulmuştur. Bunun yanında Edirne'de bir askerî hastahane, belediye hastahanesi ve bir de Fransız hastahanesi mevcut idi. Seferberlik ilan edilince bu hastahanelerin yatak kapasitesi artırılmıştır¹⁰¹. Diğer taraftan Hilâl-i Ahmer Cemiyeti tarafından 1912 yılı Eylül ayında Dr. Bahattin Şakir Bey¹⁰² murahhas olarak bu meseleyi çözümlenmek üzere Edirne'ye gönderilmiştir. Bahattin Şakir Bey'in teşebbüsü üzerine İstasyon civarında bulunan Küçük Zabitan Mektebi'nin Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'ne tahsis edilerek 300 yataklı bir hastahaneye dönüştürülmesi çalışmalarına başlanmıştır. Hastahanenin levazım ve sair malzemesi hazırlanıp gönderilmiş ve bir süre sonra hizmete açılmıştır. 30 Ekim 1912 (17 Teşrin-i evvel 1328) tarihine kadar hastahaneye 650 hasta ve yaralı kabul edilmiştir. Edirne'nin Bulgar ordusu tarafından kuşatılması esnasında da Dr. Bahattin Şakir Bey hastahane tedavi işlemlerine devam etmiştir¹⁰³.

⁹⁹ Bk., *Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Beynelmîlel Cenevre ve Layeh Mukavelenamesi*, 1., 2. ve 3. maddeler.

¹⁰⁰ *HACS.*, s. 148-150.

¹⁰¹ Genelkurmay Başkanlığı Yay., *TSK. Tar., Balkan Harbi*, c. II, 3. Kısım, s. 467.

¹⁰² Dr. Bahattin Şakir Bey (1877-1922), Askerî Tıbbiye'den mezun olmuş. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kurucuları arasında yer almıştır. İhtilâlcî faaliyetlerinden dolayı 1891 yılında Erzincan'a sürülmüş, daha sonra Mısır'a oradan da Paris'e kaçmıştır. İttihatçıların önde gelen fikir babalarından Ahmet Rıza Bey ile çalışmıştır. Şurâ-yı Ümmet gazetesinin çıkarılmasında rol oynamıştır. 1908'de II. Meşrutiyet'in ilanı üzerine ülkeye dönmüştür. Cemiyetin iç örgütünde görev yapmış; Balkan Savaşı'nda gönüllü olarak Edirne Hilâl-i Ahmer Hastahanesi'nin kurulması ve faaliyete geçmesinde etkili olmuştur. 1914'ten itibaren Teşkilât-ı Mahsusa'nın siyasi bölümünün şefi olarak görev yapmaya başlamış; savaştan sonra Berlin'e gitmiştir. 1920'de yapılan Bakü konferansına katılan Bahattin Şakir Bey, 1922 yılında Ermeniler tarafından öldürülmüştür.

¹⁰³ Bahattin Şakir Bey, 31 Kânûn-ı sâni 1328 tarihinde gönderdiği telgrafında şöyle diyor: "*Hastahanemiz civarına güllerle düşüyor ise de ikiyüz hastayı barındıracak mahfuz mahaller yapılmıştır.*" Bk., *HACS.*, s. 152.

Üsküp hastahanesi, Üsküp'te teşkil edilecek hastahane için cemiyet başkanı Hüseyin Hilmi Paşa kendisine ait olan binayı tahsis etmiş ve Tevfik Rüştü (Aras) Bey¹⁰⁴ hastahaneyi tesis etmek üzere görevlendirilmiştir. Tevfik Rüştü Bey, harpten önce Üsküp'e varmış ve hastahänenin malzemelerini tedarike başlamış, İstanbul'dan gönderilen doktor ve memurlarla bir süre sonra hastahane hizmete açılmıştır. İlk etapta 120 yataklı hastahane olarak hizmete başlayan Üsküp hastahanesinin kapasitesi bir süre sonra 150 yatağa çıkarılmıştır. Kumanova hezimetinden sonra Üsküp Sırp ordularının işgaline uğramış; fakat, Tevfik Rüştü Bey görevine yine devam etmiş; yanına aldığı iki Fransız hastabakıcı ile hasta ve yaralılara hizmet sunmuştur. Hastahane Fransız konsolosluğunda görevli bir kvasın yardımı ile Sırp komitecilerinin saldırısından kurtulabilmiştir. Müteakiben Sırp hükümetinin izniyle hastahane hem Müslüman ahaliye hem de Sırp askerlerine hizmet vermeye başlamıştır¹⁰⁵. Bir ay kadar hizmet veren Üsküp Hilâl-i Ahmer Hastahanesi yerini daha sonra Sırlara terk ederek yurda dönmüştür. Hastahane 6 doktor, 1 eczacı, 1 baş hastabakıcı, 22 hastabakıcı görev yapmıştır¹⁰⁶. Bunun yanında Balkan Savaşı'nda Batı ordusuna bağlı birliklerin müdafaa savaşı verdiği Yanya şehrinde teşkil edilen seyyar hastahane 200 yatak kapasiteli olarak hizmete girmiştir. Yanya merkez hastahanesi Bağımsız Yanya Kolor-dusu tarafından teşkil edilmişti. Yanya'nın teslimine kadar bu hastahane binlerce yaralı ve hasta tedavi edilmiştir¹⁰⁷.

Gelibolu hastahanesi, Birinci Balkan Savaşı'ndan sonra harbin yeniden başlaması üzerine Hilâl-i Ahmer Cemiyeti tarafından derhal Gelibolu'da bir hastahane açılması gündeme getirilmiştir. 19 Ocak 1913 (6 Kânûn-ı sâni 1328) tarihinde açılan hastahane, Gelibolu İnâs Mektebi'nde 50 yatakla hizmete başlamıştır. Hastahaneye gelen yaralı sayısı artınca yatak kapasitesi yetmemiş, bunun üzerine 70 yatak kapasiteli Fransız İnâs Mektebi ile Erkek Mektebinin bir kısmı hastahane olarak düzenlenmiştir. Böylece 120 yatak kapasitesine çıkarılmıştır. Hastahane 4 doktor, 1 eczacı, 1 idare memuru 6

¹⁰⁴ Cumhuriyet döneminde Aras soyadını almış; Dışişleri bakanı olarak görev yapmıştır. (YN)

¹⁰⁵ Cenevre Mukavelenamesi'nde taahhüt edilen hususlara (1., 2. ve 3. madde) Sırlar, Üsküp hastahanesini ele geçirince sadık kalmışlar. Hastahane yaralı ve hasta olarak tedavide bulunan Türk askerlerine de hizmet vermişlerdir.

¹⁰⁶ HACS., s. 152-154.

¹⁰⁷ Genelkurmay Başkanlığı Yay., TSK.Tar., Balkan Harbi, c. III, Kısım 2, s. 707-708.

hastabakıcı görev yapmaktadır. Ayrıca Fransız rahip ve rahibeler de hastabakıcı olarak görev yapmıştır¹⁰⁸.

Çanakkale hastahanesi, bu hastahane Gelibolu mıntokasında muharebelerin başlaması üzerine açıldı. Çanakkale’de Mülkiye İdadisi ve İttihat ve Terakki kulübünün düzenlenmesi ile oluşturulan hastahane 230 yatak kapasitesine çıkarılmış ve 21 Ocak 1913 (8 Kânûn-ı sâni 1328) tarihinde hizmete açılmıştır. Şubat sonuna kadar hastahane 521 yaralı ve hasta tedavi edilmiştir. Hastahane 4 doktor, 1 idare memuru, katip ve vekilharç yanında 2 asistan, 8 hastabakıcı görev yapmaktadır¹⁰⁹.

Seyyar hastahane, 6 Temmuz 1906 tarihinde imzalanan Cenevre Mukavelesine’ne göre, savaş sırasında askerî hastahane gemilerinin de kullanılabilceği hükme bağlanarak sadece bu amaç için yapılacak gemilerin saldırıdan masun tutulması hususu da ayrıca taahhüt edilmiştir. Mukavelesinin birinci ve ikinci maddesi ile devamında bu gemilerin kullanım şekli, cephe hattının ne kadar gerisinde hizmet verebileceklerine dair hususlar belirtilmiştir¹¹⁰. Cenevre Sözleşmesi’nde kabul edilen hususları dikkate alan Sıhhiye-i Askeriye İdaresi de görülen lüzum üzerine 11 Şubat 1913 (29 Kânûn-ı sâni 1328) tarihinde idare heyetince alınan karara göre, 10 ncu Kolorduyu takip etmek üzere 100 yataklık bir hastahane gemisi hazırlanması için teşebbüse geçmiştir. İlk olarak teşkili planlanan seyyar hastahane için İngiltere’den kiralanan Kembriç hastahane gemisi sür’atle İstanbul’a getirilip, gemide gerekli düzenlemeler yapıldıktan sonra 7 Şubat tarihinde gemi Gelibolu’ya sevk edilmiştir. Bu gemiyle İstanbul’dan gönderilen bir kısım sağlık görevlileri ile teşkil edilen Seyyar Hastahane Gelibolu’da geçici olarak Ermeni mektebine yerleştirilmiş, burada ahalinin tedavisi ile iştigal edilmiş; bir süre sonra kolordu komutanlığının emri ile hastahane Menderes mıntokasına nakledilmiştir. Bu hastahane 4 doktor, 1 eczacı, 1 idare memuru, 1 katip, 1 asistan, 7 hastabakıcı ve 10 hademe görev yapmaktadır¹¹¹.

Kembriç Hasta Nakliye Vapuru, İkinci Balkan Savaşı’nda Türk orduları düşmanla yoğun olarak Bolayır cephesinde savaşmıştı. Gelibolu yarımadası ve kuzeyi önemli muharebelere sahne oldu. Bölgedeki hastahanelerin yaralı-

¹⁰⁸ HACS., s. 154-157.

¹⁰⁹ HACS., s. 157-159.

¹¹⁰ *Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Beynelmîl Cenevre ve Lahay Mukavelesini, hastahane gemilerine uygulanacak hususlar*, madde 1, 2 vdd.

¹¹¹ HACS., s. 159-160.

ların tedavisinde yetersiz kalması üzerine bunların İstanbul'a nakli gündeme gelince Osmanlı Seyr-i Sefâin İdaresi ile imzalanan 6 Şubat 1913 (24 Kânûn-ı sâni 1328) tarihli mukavele ile Kembraç Vapuru Hilâl-i Ahmer Cemiyeti emrine verildi. Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, Cenevre Mukavelenamesi'nin hastahane gemileriyle ilgili kısmının ikinci maddesinde yer alan hususları dikkate alarak yakıt ve sair ihtiyaçları cemiyet tarafından karşılanan Kembraç vapurunda gerekli tadilatı hemen başlattı¹¹². 350 yaralıyı kabul ve tedavi edebilecek bir düzenleme yapılan vapura tabip ve diğer memurlar tayin edildi. Vapur, 25 Kânûn-ı sâni 1328 Cuma günü Şarköy'e müteveccihen ilk seferine çıktı. İlk seferinde 198 yaralı İstanbul'a taşındı. İkinci seferinde Çanakkale'den 540 yaralı ve hasta bindirilmiştir. Halbuki geminin kapasitesi 350 kişidir. Büyük sıkıntılarla bu hastalar İstanbul'a taşınmıştır. Vapurda 2 doktor, 1 eczacı, 1 idare memuru, 1 katip, 15 hastabakıcı ile aşçı ve hademe görev yapmaktadır¹¹³.

Belirtilen bu hastahanelerin dışında Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin kontrolü dışında olan fakat cemiyetin zaman zaman yardımlarda bulunduğu hastahaneler de mevcuttur. Taşkılla hastahanesi, Şişli'de Kalamov hastahanesi, Kandilli hastahanesi yaralıların tedavisi ile meşgul olmuşlardır. Bunların dışında Hilâl-i Ahmer Cemiyeti ve askerî hastahanelerin yetersiz kalması üzerine özel hastahaneler de açılarak hizmet vermeye başlamışlardır. Teşvikiye hastahanesi bizzat padişahın önayak olması ile açılan bir hastahane idi. Kadıköy, Moda, Frerler, Erenköyü hastahaneleri de Balkan Savaşı sırasında yaralıların tedavisine yönelik hizmetlerini sürdürmüşlerdir.

Balkan Savaşı sırasında Mısır, Hindistan, Romanya ve İngiliz Hilâl-i Ahmer Cemiyetleri de hasta ve yaralılara yardım etmek amacıyla heyetler göndermiştir.

Mısır Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, cemiyet tarafından gönderilen birinci kafilâ sikhî yardım heyeti tarafından 1.700 lira sarf edilerek Hadımköy'de tesis edilen hastahane 5 tabip, bir idare memuru, bir katip ile hastabakıcılar görev yapmıştır¹¹⁴. Mısır'dan gönderilen ikinci kafilâ sikhî yardım heyeti ise 16 Aralık 1913 (3 Kânûn-ı evvel 1328)'de Beylerbeyi'nde 200 yataklı bir hastahane tesis etmiştir. Hastahane 23 Şubat 1328 tarihine kadar 338 kişiye

¹¹² *Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Beynelmîlel Cenevre ve Lahey Mukavelenamesi*, hastahane gemilerine uygulanacak hususlar, madde: 2 vdd.

¹¹³ *HACS.*, s. 161-162.

¹¹⁴ *HACS.*, s. 178-181.

tedavi uygulanmış; bunların 135'i ameliyat edilmiştir. Beylerbeyi hastahanesinde 9 doktor, 1 eczacı, 1 katip, Almanya'dan getirtilen 10 hastabakıcı rahibe ve 21 Mısırlı hademe görev yapmıştır. Mısır'dan gönderilen üçüncü kafile sıhhi yardım heyeti Ayastefanos'ta 13 doktor, 1 eczacı, 12 erkek ve 2 kadın hastabakıcı ve 3 hademeden müteşekkil bir hastahane teşkil ederek hizmet vermiştir. Dördüncü sıhhi yardım heyeti Maltepe hastahanesini tesis etmiş, 13 doktor, 1 eczacı, 26 hastabakıcı ve hademe ile hizmet vermiş; 8 Mart 1913 (23 Şubat 1328) tarihine kadar 589 hasta tedavi edilmiştir¹¹⁵.

Mısır Hilâl-i Ahmer Cemiyeti tarafından savaş dolayısıyla Rumeli'deki yerinden yurdundan ayrılıp göçmen durumuna düşen Müslüman ahaliye yardım etmek amacıyla Yedikule'de 52 yataklık bir muhacirin hastahanesi tesis edilmiştir. Bu hastahane de 2 doktor, 2 eczacı, 2 erkek ve 1 kadın hastabakıcı ve 2 hademe görev yapmaktadır.

Mısır Hilâl-i Ahmer Cemiyeti ayrıca Rumeli'den gelen yaralı ve göçmenleri Anadolu'ya nakletmek üzere Bahr-i Ahmer Vapurunu bu amaçla hazırlamış ve 5 doktor, 1 eczacı, 24 hastabakıcı, 2 hademeden oluşan bir heyetle hizmet vermeye başlamıştır. Bahr-i Ahmer Vapuru 100 yataklık bir hastahane olarak hizmete girmiş ve Selânik-İzmir arasında seferler düzenleyerek 23 Şubat tarihine kadar 1000 civarında yaralı ve 10.000 civarında göçmeni İzmir'e nakletmiştir¹¹⁶.

Hind Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, Balkan Savaşı sırasında Türkiye'ye önemli sıhhi yardımlarda bulunmuştur. Çeşitli zamanlarda gönderilen heyetlerle yaralı ve göçmen durumundaki halka yardımcı olmuşlardır. Birinci Hind Sıhhi Yardım Heyeti Londra'da tıp eğitimi gören gençlerden oluşan bir grup kendi aralarında topladıkları para ile İstanbul'a gelip Haydarpaşa Askeri hastahanesinde 1 doktor, 4 tıbbiye öğrencisi ile tedavilere başlamışlardır¹¹⁷. İkinci Hind Hilâl-i Ahmer Sıhhi Yardım Heyeti ise 17 Aralık 1912 (4 Kânûn-ı evvel 1328) tarihinde İstanbul'a ulaşmıştır. Bombay'daki İslâm Gençleri Cemiyeti ve Ziyâ-ı İslâm Encümeni tarafından toplanan yardımlarla tertip edilen heyet, İstanbul'da Darülfünûn hastahanesinde 100 yataklık bir hastahane teşkil ederek bir müddet hizmet verdikten sonra, 10 Kânûn-ı sâni'de Çatalca civarında Ömerli mevkiinde 100 yataklık bir seyyar hastahane tesis edip yara-

¹¹⁵ HACS., s. 181-184.

¹¹⁶ HACS., s. 184-185.

¹¹⁷ HACS., s. 185.

lılara hizmet götürmeye başlamışlardır. Bu hastahane de 6 doktor, 1 eczacı, 1 katip, 1 baş hastabakıcı, 1 idare memuru, 1 sandık emini ve 12 hastabakıcı ile 3 hademe hizmet vermektedir¹¹⁸. Ömerli'de teşkil edilen bu hastahane de Hind Müslümanlarından toplam 28 kişi görev yapmakta olup, burası çeşitli tarihlerde ümerâ ve zabîtan tarafından ziyaret edilmiş; ziyaret edenler görüşlerini hastahane defterine yazmışlardır¹¹⁹.

Üçüncü Hind Sıhî Yardım Heyeti, Delhi'de teşkil edilmiş ve heyet, 9 Ocak 1913 (27 Kânûn-ı evvel 1328) tarihinde İstanbul'a ulaşmış, Kadırga hastahanesinde misafir edilmiştir. Bu heyet de kısa bir süre sonra Ömerli'ye geçerek orada bir seyyar hastahane tesis etmiştir. İkinci Balkan Savaşı başlayınca heyet buradan Gelibolu'ya nakledilmiştir. Bu sıhhi heyette 7 doktor, 5 eczacı, 12 hastabakıcı ve 2 tercüman görev yapmaktadır¹²⁰.

Romanya Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, Romanya'da yaşayan Osmanlı vatandaşları tarafından teşkil edilen sıhhi yardım heyeti savaşın başlaması üzerine İstanbul'a gönderilmiştir. Darülfünûn hastahanesinde hizmete başlayan bu heyette 8 doktor, ile hastabakıcılar görev yapmaktadır.

İngiliz Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, Londra'da yaşayan Hind Müslümanlarından Emir Ali tarafından teşkil edilen cemiyet, Balkan savaşının başlaması üzerine bir sıhhi yardım heyeti teşkil ederek İstanbul'a göndermiştir. Üsküdar Rüştîye Mektebi binası bu heyete tahsis edilmiş ikinci defa muharebeler başlayınca heyet hastahane ile birlikte Ayastefanos'a nakledilmiştir. Bu heyette 3 doktor, 2 stajyer doktor, 3 erkek, 6 kadın hastabakıcı görev yapmaktadır¹²¹.

Müslüman toplumlara ait Hilâl-i Ahmer Cemiyetleri yanında Balkan savaşları sırasında İngiltere, Romanya, Almanya, Avusturya, İsveç, Belçika, Amerika, Felemenk, Fransa ve Rusya gibi ülkelere ait Salîb-i Ahmer (Kızılhaç) Cemiyetleri de sıhhi yardım heyetlerini İstanbul'a göndermişlerdir.

İngiliz Salîb-i Ahmer Cemiyeti, İngiliz sıhhi yardım heyeti, 4 Kasım 1912 (22 Teşrîn-i evvel 1328) tarihinde İstanbul'a gelmiştir. 12 doktor, 11 asistan

¹¹⁸ Ömerli'de bugün o dönemden kalma bir hatıra olarak, Hint Hilâl-i Ahmer Cemiyeti tarafından yaptırılan ve Hint Pınarı adıyla anılan çeşme hâlâ ayakta durmaktadır.

¹¹⁹ HACS., s. 186-187.

¹²⁰ HACS., s. 187.

¹²¹ HACS., s. 188-189.

ve 43 hastabakıcıdan oluşan heyet, ilkönce Sanayi-i Nefise binasına yerleştirilmiş burada 150 yataklık bir hastahane tesis etmiştir. Heyetten bir kısmı daha sonra Çatalca civarında Alibey Çiftliğinde bir kısmı Beykoz'da hastahane tesis etmiştir. Beykoz şubesi daha sonra Kalikrata'ya nakledilmiştir. Yaklaşık 400 den fazla yaralı ve hasta bu hastahanelerde tedavi edilmiştir¹²².

Romanya Salib-i Ahmer Cemiyeti, Romanya'dan gönderilen sıhhi yardım heyeti İstanbul'da karşılanmış ve Dedeağaç'ta seyyar hastahane kurmak üzere yolcu edilmiştir. Heyeti taşıyan Avusturya bandıralı Loid Vapuru Dedeağaç civarına yaklaştığı sırada Bulgarların kasabayı işgal edip katliama giriştikleri haberi gelmiştir. Bulgar çeteleri vapurdan kimsenin dışarı çıkmasına müsaade etmeyince bu heyet herhangi bir sıhhi yardım faaliyetinde bulunamamıştır¹²³.

Alman Salib-i Ahmer Cemiyeti, Almanya'dan gönderilen 2 doktor, 10 hastabakıcıdan oluşan sıhhi yardım heyeti Gümüşsuyu hastahanesinde hizmet vermiştir.

Avusturya-Macaristan Salib-i Ahmer Cemiyeti, Balkan Savaşı'nın başlaması üzerine Avusturya tarafından gönderilen heyet Taşkışla hastahanesinde görevlendirilmiştir. Heyette 2 doktor, 8 hastabakıcı rahibe görev yapmaktadır. Macaristan'dan da ayrıca 7 hastabakıcı kadın gelmiştir.

Bunlardan başka Belçika Salib-i Ahmer Cemiyeti tarafından 6 doktor, 4 kadın hastabakıcı, İsveç Salib-i Ahmer Cemiyeti tarafından 2 doktor, 5 hastabakıcı rahibe, Amerikan Salib-i Ahmer Cemiyeti tarafından 4 doktor, 5 hastabakıcı 1 eczacı Osmanlı Devleti'nde çalışmak üzere görevlendirilmiştir. Felenk Salib-i Ahmer heyeti ise Harbiye Mektebi'nde 100 yataklık bir hastahane teşkil etmiş ve 5 doktor, 5 kadın, 5 erkek hastabakıcı ile hizmet vermiştir. Fransa Salib-i Ahmer Heyeti ise hastabakıcılar göndermiş, bunlar Etfal ve Teşfikkiye hastahanelerinde hizmet vermiştir¹²⁴.

¹²² HACS., s. 189-190.

¹²³ HACS., s. 191.

¹²⁴ HACS., s. 192-200.

SONUÇ

Osmanlı Devleti, Balkan Savaşı'na, bir dizi stratejik ve taktik hataların sonunda, her hangi bir hazırlık yapamadan yakalandığı için, karşılaştığı sıkıntıları savaşın devam ettiği süre zarfında gidermeye çalıştı. Pek çok eksikliklere rağmen, Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin yardım ve katkıları ile sıhhiye hizmeti bir ölçüde de olsa olumlu yönde gelişmeler gösterdi. Savaşın başladığı 1912 yılı Ekim ayı ve şiddetlendiği Kasım ayı içinde göçmenlerin de artmasıyla birlikte kolera, tifo, dizanteri vb. gibi bulaşıcı hastalıklarla mücadele etmek durumunda kalan sağlık görevlileri, bunun yanında yaralı ve hasta askerlerle de ilgilendiler¹²⁵. Nitekim, savaşın başlamasını takip eden günlerde Balkanlardan sökün edip gelen göçmenler, çeşitli hastalıklardan dolayı muzdarip oldukları gibi, her bakımdan sıkıntı içerisinde ve yardıma muhtaç bir durumda idiler¹²⁶. Kolera hastalığının şehre yayılmasına engel olmak amacıyla Sıhhiye-i Umumiye İdaresi tarafından beyannâmeler de yayımlanarak halk bilinçlendirilmeye çalışıldı¹²⁷. Hatta, kolera ile mücadele için bir süre sonra Kolera Komisyonu teşkil edildi¹²⁸. Kolera ile mücadele kapsamında halkın aşılınması yoluna da gidildi¹²⁹. Dönemin hükûmetleri tarafından da bu konuya hassasiyetle yaklaşılarak alınan sıkı tedbirlerle hastalıklarla mücadele konusunda gözle görülür bir mesafe alındı¹³⁰. Ancak, Balkan savaşının ikinci safhasında sağlık hizmetlerinde gözle görülür bir iyi-

¹²⁵ Dönemin İstanbul basını incelendiğinde bir günde ölenler hakkında verilen rakamlar son derece ürkütücü boyutlardadır. Bazen 1000 kişi gibi rakamlar yer almıştır. Bunların son derece abartılı olduğu değerlendirilmektedir. Hilâl-i Ahmer'in istatistiklerinde verilen rakamlar daha az gösterilmektedir. Öte yandan bazı eserlerde de rakamlar yüksek gösterilmektedir. Mesela Ş. Süreyya Aydemir eserinde günde 817 kişinin öldüğünden bahseder. Bk., *Enver Paşa*, c.II, İstanbul 1986, s. 365.

¹²⁶ Balkan Savaşları sırasında Rumeli halkının içine düştüğü sıkıntılı durum o sırada Osmanlı basınında da önemli bir yer tutmuş; bununla ilgili pek çok yayın yapılmıştır. Balkan savaşının etkilerinin Türk edebiyatına da yansımalarını görmekteyiz. Bu konuda geniş bilgi için bk., H. Harun Duman, *Balkan Savaşı Edebiyatı*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 1991.

¹²⁷ Bu beyannamede kolera ile mücadele işini sadece hükûmete bırakmanın doğru olmadığı, vatandaşların da ellerinden gelen gayreti göstermesi temizlik hususuna azami ihtimam göstermesi isteniyordu. Bk., *İkdam* nr: 5656, 5 Teşrin-i sâni 1328.

¹²⁸ *BOA*, *BEO*., nr: 311930, 21 Mart 1329. Teşkil edilen bu komisyona 5.000 lira tahsis edilmiştir. Bk., *BOA*, *MVM*., nr: 175, 20 Mart 1329.

¹²⁹ İstanbul'un muhtelif yerlerinde yaklaşık 11.000 küsür kişi aşılınmıştır. Bu konuda Kızılay Arşivi'nde pek çok belge bulunmaktadır. Kızılay Arşivi araştırmacılara hizmet veremediğinden bu hususla ilgili olarak mevcut olan pek çok belge tarafımızdan incelenememiştir.

¹³⁰ *BOA*, *MVM*., nr: 171, lef: 1, lef: 2, lef: 3, 3 Teşrin-i sâni 1328.

leşme hissedilmeye başlandı. Menzil hastahanelerindeki yatak sayısı 3400'ü, ordu seyyar hastahanelerinin yatak mevcudu 7950'i buldu. İstanbul'daki askerî birlikler sıhhi bir kordon altına alındı. Yeşilköy'de bir karantinahane açıldı. İstanbul'a Balkanlardan gelen göçmen ve askerlerin beş gün Yeşilköy karantinahanesinde bekletilmeleri hükme bağlandı. Bu sırada Bulgarlar, orduya ve Türkiye'ye kolera hastalığını sokmak için mübadele edilen esirlerden dahi yararlanmak istediler. İkinci Balkan Savaşı sırasında yaklaşık 40.000 civarında yaralı ve hasta seyyar hastahanelerde tedavi görmüştür¹³¹. Öte yandan Balkan Savaşı'ndaki insan kaybı kesin olarak bugüne kadar tespit edilememiş olmakla birlikte, İkinci Balkan Harbi sırasında, 129 subay, 8769 er tifo ve koleradan ölmüş, 56 subay, 3190 er de şehit olmuştur¹³².

Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti yanında diğer Müslüman topluluklardan gönderilen Hilâl-i Ahmer Cemiyeti doktor ve hastabakıcıları da Balkan Savaşı sırasında pek önemli görevleri üstlendiler¹³³. Bunların yanında Avrupa devletleri ve Amerika'dan da Salîb-i Ahmer Cemiyeti tabip ve hastabakıcıları Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti hastahanelerinde sağlık hizmeti vermişlerdir. Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'ne halkın yardımını sağlamak üzere kartpostallar basılmış; propaganda amaçlı posta pulları hazırlanmıştır¹³⁴. Nitekim, bunların etkisi kısa zamanda hissedilmiş; Türk halkı varlık zamanlarında elinden gelen desteği sağlamakta gecikmemiştir.

Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, Balkan Savaşlarından sonra yetiştirdiği hemşirelerle Birinci Dünya Savaşı'na daha hazırlıklı olarak girdi. Yaklaşık 300 hemşireden oluşan bir ekip ve yüzlerce tabiple Türk ordularının savaştığı cephe-lerde hasta ve yaralıların tedavisi maksadıyla pek önemli hizmetlerde bulunmuştur.

¹³¹ Genelkurmay Başkanlığı Yay., *TSK.Tar., Balkan Harbi, Şark Ordusu İkinci Çatalca Muharebesi*, c.II, 2. Kısım, 2. Kitap, s. 478-479.

¹³² *Gnkur. ATASE Arşivi*, nr: 4/133, Kls: 393, Ds: 197, F: 3.

¹³³ Hindistan Müslümanları Balkan Savaşı'nda olduğu gibi, Birinci Dünya Savaşı ve Milli Mücadele yıllarında da önemli yardımlarda bulunmuşlardır. Bu yardımların bir kısmı sıhhi yardım şeklinde olurken, büyük bir bölümü de para yardımı olarak gerçekleştirilmiştir. Milli Mücadele döneminde Hint Müslümanlarının yaptıkları yardımlar hakkında bilgi için bk., Mustafa Keskin, *Hindistan Müslümanlarının Milli Mücadelede Türkiye'ye Yardımları (1919-1923)*, Kayseri 1991.

¹³⁴ Türkiye Kızılay Arşivi'nde bununla ilgili pek çok kartpostal ve posta pulu örneği bulunmaktadır. Bu örneklerin kimi kitaplarda yayımlanmıştır. Bk., Seçil Karal Akgün-Murat Uluğtekin, *Hilâl-i Ahmer'den Kızılay'a*, s. 415-417; Cemalettin Taşkıran, *Ana Ben Ölmedim: Birinci Dünya Savaşında Türk Esirleri*, İstanbul 2001.

Sonuç olarak belirtmek gerekirse, Osmanlı Devleti'nin siyasi, askeri ve ekonomik yönden çöküş içinde olduğu bir dönemde başlayan Balkan Savaşı kısa sürede büyük bir bozgun ve felakete dönüşmüştür¹³⁵. Balkan Savaşı hakkında Mustafa Kemal Paşa'nın 1918 yılında yapmış olduğu değerlendirme Türk ordusunun yenilgi sebeplerini şu sözleriyle gözler önüne seriyordu: *"Balkan Harbi, Türk Ordusunun katıldığı bir harp değildir. Bu bambaşka bir şeydi, bir bozgundu; fakat Türk ordusunun bozgunu değildi, hayır hiç değil, bu Türkiye'deki eskinin yıkılması, Türk ordusunun başındaki bilgisiz komuta heyetinin geri çekilmesiydi. Balkan kuvvetleri, bu harbin sonuçlarını, o dönemde Türkiye'de egemen olan şahısların bilgisizliğine borçludur. Denilebilir ki bu harp de Türkiye için bir sürprizdi. Ordu birleşebilmek ve bir plana göre toplanabilmek için yeterli zaman bulamamıştı. Öncü birlikleriyle düşman hücumları karşılanmıştı. Büyük ve hakiki Türk ordusu teşekkül ettirilememişti. Öyle zamanlar olmuştu ki milleti orduya çağırarak yerine birlikler terhis edilmiştir."*¹³⁶

¹³⁵ Osmanlı Devleti'ne, girdiği bu savaşın sonunda Avrupa kıtasında 175.000 km²'lik bir arazi ile 1.200.000 nüfuslu küçük bir arazi parçası kaldı. Balkan Savaşlarında Türk Garp ordusunun % 75'i zayı olurken, müttefiklerin 474.000 kişilik ordularının % 31'i zayı oldu. Bilgi için bk., Genelkurmay Başkanlığı Yay., TSK. Tar., *Balkan Harbi (1912-1913)*, c.I, Ankara 1993.

¹³⁶ M. Kemal Atatürk'ün *Karlsbat Hauraları*, (Yay. Ayşe Afet İnan), Ankara 1983, s. 57.